

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

HISTORIE POZNÁNÍ ČESKÉHO ENEOLITU

Tomáš Hruška

Plzeň 2014

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program – Archeologie

Studijní obor – Archeologie

Bakalářská práce

HISTORIE POZNÁNÍ ČESKÉHO ENEOLITU

Tomáš Hruška

Vedoucí práce:

PhDr. Petr Kříštuf Ph.D.

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2014

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literatury.

Plzeň, duben 2014

.....

Obsah:

Poděkování	4
1 Úvod	5
2 Cíl a metody práce	5
3 Databáze	6
4 Archeologická paradigmatata	6
4.1 Romantické paradigma	7
4.2 Evolucionistické paradigma.....	7
4.3 Kulturně historické paradigma.....	8
4.4 Procesuální paradigma.....	9
4.5 Postprocesuální paradigma	9
5 Vývoj bádání o českém eneolitu	10
5.1 19. století	10
5.1.1 Kultura jordanovská	10
5.1.2 Kultura chamská, řivnáčská a kulovitých amfor	11
5.1.3 Kultura nálevkovitých pohárů	11
5.1.4 Kultura se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů	12
5.2 Období let 1906 – 1932	12
5.2.1 Kultura jordanovská, michelsberská, schussenriedská a časná fáze KNP	14
5.2.2 Kultura nálevkovitých pohárů	17
5.2.3 Kultura badenská, chamská, řivnáčská a kulovitých amfor	17

5.2.4	Kultura se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů	19
5.3	Období let 1939 – 1948	20
5.3.1	Kultura jordanovská, michelsberská a schussenriedská	20
5.3.2	Kultura nálevkovitých pohárů	21
5.3.3	Kultura řivnáčská	21
5.4	Období let 1950 – 1969	22
5.4.1	Kultura jordanovská, michelsberská a schussenriedská	23
5.4.2	Kultura nálevkovitých pohárů a bolezský typ badenské kultury	24
5.4.3	Kultura badenská, řivnáčská, chamská a kulovitých amfor	26
5.4.4	Kultura se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů	27
5.5	70. – 90. léta	28
5.5.1	Kultura jordanovská a michelsberská	28
5.5.2	Kultura nálevkovitých pohárů	32
5.5.3	Kultura badenská, chamská, řivnáčská a kulovitých amfor	33
5.5.4	Kultura se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů	35
5.6	Současné pojetí eneolitu	38
5.6.1	Časný eneolit	38
5.6.2	Starší eneolit	41
5.6.3	Střední eneolit	43
5.6.4	Mladší eneolit	44
6	Souhrn	47
7	Závěr	52

8	Resumé	53
9	Seznam použité literatury	54
10	Přílohy	63

Poděkování

1 Úvod

Ve své bakalářské práci jsem se pokusil zachytit nejdůležitější mezníky a změny ve vývoji poznání eneolitu, ke kterým došlo v Čechách v období od konce 19. století až do současné doby. Díky novým archeologickým výzkumům, nálezům a metodám docházelo postupem času k přehodnocení názorů některých archeologů na určitá kulturní období. Zaměřil jsem se na tyto rozdílné teorie a pokusil jsem se sledovat přechody mezi názory jednotlivých archeologů nebo škol. V úvodní kapitole, která je věnována konci 19. století, zmiňuji první archeologické syntézy J. E. Vocela a J. L. Píče. V další kapitole své práce se poprvé zmiňuji o termínu „doba přechodní“, což bylo označení pro eneolit, které se používalo od začátku 20. století až do zhruba začátku druhé světové války. Rovněž zde zmiňuji termín „nordická kultura“, která vyjma kultury se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů, zahrnovala zbytek eneolitu. V následujících kapitolách uvádím také např. pojem „nosvická kultura“, která představovala dřívější označení pro kulturu nálevkovitých pohárů. Dále se zaměřuji na rozpad těchto komplexních „skupin“, rozlišení dnešních eneolitických kultur, a postupný vývoj periodizace eneolitu od základních konceptů L. Niederleho, K. Buchtely, J. Palliardiho či J. Axamita, až k současným teoriím E. Neustupného. Ve své bakalářské práci rovněž vycházím z disertační práce: Časný eneolit v Čechách a jejich středoevropském okolí, kterou napsal Petr Křišťuf v roce 2009.

2 Cíl a metody práce

Cílem této práce je zaměřit se na historii české archeologie a podat přehled o tom, jakým způsobem se vyvíjelo poznání eneolitu v Čechách od konce 19. století do současné doby. V práci jsem shromáždil informace o jednotlivých badatelích a jejich nejvýznamnějších dílech zabývajících se eneolitem a definoval jsem jejich přínos v této oblasti. Také jsem se pokusil definovat významné mezníky v utváření současného stavu poznání o českém eneolitu. Součástí mé práce je také databáze, která obsahuje nejdůležitější publikace nejvýznamnějších badatelů zabývajících se obdobím eneolitu. Veškerou literaturu, kterou jsem využil pro svou práci, uvádím v závěru.

3 Databáze

Součástí mé bakalářské práce je databáze, kterou jsem vytvořil v programu Microsoft Office Access 2003. Databáze se skládá z 3 tabulek. První tabulka nese název Autor, druhou jsem si označil jako tabulka Dílo a třetí tabulka se jmenuje Spoj a slouží pouze k propojení předchozích tabulek. V první tabulce Autor popisují základní informace o autorech jednotlivých publikací o českém eneolitu, ze kterých vychází má práce. Definiují je tyto deskriptory: jméno autora, příjmení autora a rok narození. Ve druhé tabulce - Dílo popisují již konkrétní díla o eneolitu, které tito autoři publikovali. Tabulka obsahuje deskriptory: id_autor, název díla, rok vydání, počet stran, monografie či článek, období eneolitu a klíčová slova.

4 Archeologická paradigmatata

Dříve se pro tento termín paradigmatata používalo označení základní model. Pojem paradigmatu zavedl v roce 1962 T. S. Kuhn, který jej podrobně popsal ve svém díle: *The Structure of Scientific Revolutions* (česky vyšlo pod názvem *Struktura vědeckých revolucí* v roce 1997). Podle koncepce T. S. Kuhna je paradigma definováno, jako souhrn základních domněnek, předpokladů a představ dané skupiny vědců. Ke každému paradigmatu náleží i metodická pravidla řešení, intuitivní postoje a klasifikace problémů. Po určité době dojde k přelomům a to tak, že se dosavadní paradigma vyčerpá. Poté nastává období, kdy již nevyhovuje při řešení některých otázek ve vědě. Tyto nevyhovující odpovědi Kuhn označuje za anomálie (Kuhn 1997). Nahromadí-li se spousta anomálií, vede to k hledání nového paradigmatu. Po dovršení tohoto procesu opět nastává období tzv. normální vědy (Neustupný 1976, 125).

Proces vzniku nového paradigma se skládá z určitých fází. Nejdříve se objevují nová fakta, která oponují předešlému paradigmatu. Poté následují změny v teorii, které by měly uzpůsobit staré paradigma novým objeveným faktům (Neustupný 1976, 125).

Když dojde k tomu, že staré předešlé paradigma nelze dál přizpůsobovat novým informacím, dojde k vytvoření nového paradigma. K přijetí nového paradigma dochází v okamžiku, kdy to staré paradigma už nikdo nedokáže ospravedlnit. V archeologii známe paradigma romantické, evolucionistické, kulturně historické, procesuální a postprocesuální (Neustupný 1976, 125). Tyto přístupy k archeologickému bádání se samozřejmě odrážely i ve vývoji bádání o českém eneolitu. Proto na tomto místě stručně charakterizují jednotlivá paradigmatata a uvedu hlavní témata a přístupy, které jsou pro ně typické.

4.1 Romantické paradigma

Romantické paradigma zaujímá větší část 19. století. Významným tématem tohoto paradigma je hledání původu národů, které v nové době sídly na nějakém území. Například ve střední Evropě se v té době hovořilo na základě nálezů o národech, jako byly Slované, Germáni, či Keltové. Toto paradigma soudilo, že archeologické prameny dokážou prodlužovat minulost, kterou známe na základě nejstarších písemných dokladů. Romantické paradigma se nezabývá strukturou „nepšané“ minulosti, což znamená, že do vývoje eneolitu zásadně nezasahovalo. V české archeologii mělo romantické paradigma vliv například na Jana Erazíma Vocela nebo na Josefa Ladislava Píče (Neustupný 2007).

4.2 Evolucionistické paradigma

Evolucionistické paradigma vzniklo v poslední třetině 19. století a bylo aktivní ještě v prvních desetiletích 20. století. U amatérských archeologů přežívalo až do 30. let 20. století. Toto paradigma je odvozeno především z přírodních věd a je silně ovlivněno Darwinovými teoriemi. Tento úkaz se projevoval vírou v to, že se artefakty vyvíjejí podobně jako živé organismy. Z vyvíjejících se artefaktů vytváří diachronické struktury, které nazývá periody. Prakticky sleduje rozvoj individuálních archeologických předmětů a jeho hlavním zájmem je relativní chronologie (Neustupný 1976, 127).

Vyčleňování period bylo hlavním a dominantním tématem tohoto paradigma. Jedním z hlavních představitelů tohoto paradigma byl švédský archeolog Oskar Montelius. Tento archeolog vyčlenil v severském neolitu čtyři periody a v době bronzové šest period. Toto paradigma se spíše ve větší míře věnovalo archeologii střeoevropské doby bronzové než předchozím pravěkým obdobím. Mohu zde zmínit například německého archeologa Paula Reineckeho. Tento archeolog se zajímal o pravěké dějiny a podílel se na řadě archeologických výzkumů v jižním Německu a v Rakousku. V letech 1908 – 1937 působil jako hlavním konzervátor v Bavorsku a v roce 1917 byl jmenován profesorem. Za svůj život se věnoval prakticky všem obdobím pravěku a vytvořil relativní chronologii doby bronzové a železné. Reinecke je také autorem dvou termínů: michelsberská kultura a Althemská skupina (Neustupný 1976, 127; 2007).

4.3 Kulturně historické paradigma

Kulturně historické paradigma k nám přichází v 1. polovině 20. století. Toto paradigma se dělí na etnografické a difuzionistické. Představitelem první skupiny byl Gustav Kossinna. Základní myšlenkou je, že archeologické prameny svědčí o historii jednotlivých pravěkých skupin obyvatelstva, jako jsou například národy, kmeny či etnické skupiny. Z tohoto paradigmatu vycházejí především otázky, jako je původ jednotlivých kulturních skupin, jejich migrace a kontakty mezi nimi. Pozornost je věnována především těm příznakům, které mohou vypovídat o etnicitě jednotlivých kulturních skupin. Patří sem např. tvary nádob, určité formy zbraní a ozdob nebo náboženské zvyky. Kossinnova myšlenka o detailním určení etnicity neolitických a eneolitických skupin je dnes prakticky opuštěna (Neustupný 1976, 126).

Druhou částí kulturně historického paradigmatu, které interpretuje střeoevropský neolit a eneolit je paradigma difuzionistické. Zatímco Gustav Kossinna sledoval pohyb artefaktů nesených etnickými skupinami, tak představitelé difuzionismu, v pozdním období reprezentovaní Gordonem Childem, sledovali difuzi, což znamená pohyb artefaktů prostorem (Neustupný 1976, 127).

Ve středoevropském neolitu a eneolitu se toto paradigma projevuje „vlivologií“, což byla teorie, která sledovala kulturní vlivy, především vlivy z jihovýchodu. Důležitým pojmem kulturně historického paradigmatu byla archeologická kultura, o které se někteří zastánci domnívali, že reprezentuje etnický celek. Nezabývali se naopak ekofakty, ekonomikou a společenskými systémy (Neustupný 1976, 127; 2007).

4.4 Procesuální paradigma

Procesuální paradigma bylo v dřívější době označováno termínem „nová archeologie“ – new archaeology a procesualistům se lidská kultura jevila, jako „extrasomatický“ adaptivní systém. Toto paradigma se vyvíjelo zejména od 60. do 80. let 20. století. Kultura měla posluhovat především k adaptaci s přírodním prostředím, ale zájem byl také o společenské systémy. Byla to jednostranná orientace na studium archeologických struktur v kontrastu se zájmem kulturních historiků o události. Procesualisty nezajímaly migrace, difuze a nezabývali se také ani symbolickými systémy. Procesualisté naopak jako první zavedli do archeologie metodologii empirických věd (testování hypotéz nebo modelů apod.) a také upozornili na problematiku transformací. Hlavním představitelem tohoto paradigmatu byl americký archeolog Lewis Binford, který svá zásadní díla stylizoval v šedesátých a sedmdesátých letech 20. století (Neustupný 2007).

4.5 Postprocesuální paradigma

Postprocesuální paradigma vzniklo ve Velké Británii v 80. letech 20. století, jako reakce na procesuální paradigma. Hlavním představitelem tohoto paradigmatu se stal britský archeolog Ian Hodder. Zásadní význam postprocesualisté připisují symbolickým systémům a zdůrazňují, že artefakty měly klíčovou roli především ve vztazích mezi samotnými lidmi. V praxi odmítali úlohu ekonomiky a v souvislosti s tím se nezajímali o přínos věd, které se zabývají studiem ekofaktů (Neustupný 2007).

V metodologii zastávali optimistické stanovisko, že archeologické prameny jsou vlastně svého druhu texty, ve kterých lze číst jako v knize, a které díky pouhému pozorování můžeme pochopit a vyprávět jejich příběh. Postprocesuální paradigma také vyzvedávalo úlohu jednotlivců. V české archeologii se toto paradigma nijak více neuchytilo (Neustupný 2007).

5 Vývoj bádání o českém eneolitu

5.1 19. století

Základem pro rozvoj české archeologie se zpočátku stala publikace *Pravěk země české* od J. A. Vocela z roku 1868 (Vocel 1868). Dlouhou dobu zde žádná jiná souborná publikace nevyšla, až v roce 1899 byl český materiál nově zpracován J. L. Píčem a vzniklo jeho monumentální dílo, které neslo název *Starožitnosti země české*. Zde byly publikovány jedny z prvních nálezů jordanovské keramiky v Čechách (Píč 1899; Buchtela –Niederle – Matiegka, 1910, 3). Jedná se o nálezy z lokality Praha – Šárka a Levý Hradec. J. L. Píč tyto nálezy označuje jako „keramiku s páskovanou ozdobou“ a řadí je mezi jedny z několika nejstarších keramických typů, které se vyskytují na sídlištích pokolení skrčených koster (Píč 1899, 96).

5.1.1 Kultura jordanovská

V roce 1899 použil K. Buchtela ve svém díle: *Vorgeschichte Böhmens I.* pro jordanovskou kulturu označení levohradský typ. Tohoto názvu užíval také např. J. A. Jíra. Toto pojmenování je zanedlouho změněno na název jordanmühlský typ, v českém překladu kamenský typ. Z tohoto důvodu, K. Buchtela a L. Niederle používají již o 11 let později ve svém díle *Rukověť české archeologie* termín lengyelsko – kamenský (Buchtela – Niederle – Matiegka 1910; Novotný 1950, 175).

5.1.2 Kultura nálevkovitých pohárů

Mezi léty 1891 – 1906 proběhl archeologický výzkum na lokalitě Velké Žernoseky (okr. Litoměřice). Hlavní část výzkumu probíhala v souvislosti s postupující těžbou kamene. Nálezy z této lokality systematicky zachraňoval R. v. Weinzierl, který si vedl terénní deník a vytvořil plánec lokality. Při tomto výzkumu se podařilo zachránit 61 hrobů a objektů, které obsahovaly lidské kostry, nebo jejich pozůstatky. Z celkového počtu hrobů připadá 40 hrobů kultuře únětické, jeden hrob kultuře se šňůrovou keramikou a jeden hrob baalberské skupině nálevkovitých pohárů (Moucha 1963, 125).

5.1.3 Kultura chamská, řivnáčská, kulovitých amfor

V poslední čtvrtině 19. století došlo v západních Čechách k počátku bádání o chamské kultuře. Tyto počátky bádání jsou zde spojeny s F. X. Francem a jeho výzkumy výšinných lokalit Bzí – Velká skála a Milínov – Lopata na jižním Plzeňsku (Šaldová ed. 1988). První nálezy získal v roce 1879 od lesníka F. Přibíka, který je objevil při dobývání jezevčí nory na Velké skále u Bzí. Franc nově objevenou kulturu označil za kulturu „A“. Odložení publikace Francových rukopisů mělo za následek, že chamská kultura byla „znovu“ definována až v 50. letech 20. století v Bavorsku (John 2010, 9).

Další kulturou, která je dnes považována za současnou s kulturou chamskou je řivnáčská kultura. Řivnáčská kultura byla pojmenována podle eponymního výšinného sídliště na Vrchu Řivnác u Žalova (Pleslová 1978c, 253). Tato lokalita byla prokopána v letech 1881 – 1883 Čeňkem Rýznerem (Erich – Plesová-Štiková 1968, 208). Tento výzkum Rýzner ihned publikoval v Památkách archeologických, na rozdíl od France, jehož práce vyšly až po jeho smrti. Díky Rýznerovo výzkumu a publikaci byla kultura později pojmenována jako řivnáčská. Rýzner ještě na základě těchto nálezů kulturu nedefinoval (Rýzner 1883). K tomu přistoupil až později J. Axamit (1930).

V této době J. L. Píč zaregistroval na našem území také první nálezy kultury kulovitých amfor. Podle své keramické typologie řadí tyto keramické nálezy do keramiky lahvovité. Jediná známá celá nádobka pocházela v té době z Dolních Beřkovic. Fragменты nádob pak byly známy z lokalit: Praha – Šárka, Lovosice, Řivnáč a Klamorna. Mateřskou oblast této kultury hledal Píč na severu, v Braniborsku, Meklenbursku a Pomořanech (Píč 1899, 91).

5.1.4 Kultura se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů

Na konci 19. století (1883) byla v Německu vyčleněna kultura se šňůrovou keramikou a byla dlouho považována za nejstarší neolitickou kulturu (Neustupný 2008f, 124). Absence „sídlišť“ v některých skupinách kultury se šňůrovou keramikou, například i v české a moravské skupině, bylo zjištěno velmi brzy. Tento fakt vedl J. L. Píče k tomu, že se domníval, že hroby kultury se šňůrovou keramikou patří volutovým sídlištím, z čehož vyplývá, že se podle něj jednalo o jednu kulturu (Píč 1899, 100 - 101; Neustupný 1997).

První české nálezy kultury zvoncovitých pohárů pocházejí z roku 1848. Tyto nálezy byly objeveny při stavbě železnice v Bohušovicích nad Ohří. Nálezy kultury zvoncovitých pohárů byly poprvé vyobrazeny v díle J. E. Vocela - Pravěk země české (1868), konkrétně se jednalo o nálezy blíže lokalitě Kralupy nad Vltavou. Prvním, kdo použil název zvoncovitý pohár, byl rytíř Robert von Wienzierl v roce 1895, který také sestavil první schéma výzdoby českých pohárů (Turek 2008, 147). J. L. Píč hledal původ zvoncovitých pohárů v západní Evropě a upozornil také na podobnost zvoncovitých pohárů s poháry kultury se šňůrovou keramikou v oblasti dolního Rýna (Píč 1899, 86).

5.2 Období let 1906 – 1932

V roce 1910 byl pro období eneolitu vytvořen nový termín tzv. „doba přechodní“ (Buchtela – Niederle - Matiegka 1910, 2; Neustupný 2008a, 11). Byla to první výrazná koncepce tohoto období, jejíž počátek nalezneme v díle Rukověť české archeologie v roce 1910 (Buchtela – Niederle – Matiegka 1910).

Na tomto významném díle se podíleli K. Buchtela společně s L. Niederlem a J. Matiegkou (Buchtela – Niederle - Matiegka 1910; Pleslová-Štiková 1972, 51). Tato doba náležela do období 2000 let př. Kr. (Buchtela – Niederle – Matiegka 1910, 32).

Téhož roku byl neolit rozdělen Buchtelou a Niederlem na 3 fáze, konkrétně na čistý starší neolit, čistý mladší neolit a dobu přechodní (Buchtela – Niederle - Matiegka 1910, 18). Doba přechodní je charakteristická novými typy keramiky, které pocházejí z jihu a severu. Do doby přechodní řadili Buchtela a Niederle typ lengyelsko – kamenský, dnešní jordanovskou kulturu a kulturu michelsberskou. Lengyelsko – kamenský typ se šířil do Čech a na Moravu a představoval keramiku, která pochází z jihu (Buchtela – Niederle – Matiegka 1910, 23; Křišťuf 2009a). V rámci severozápadních skupin oddělili od sebe K. Buchtela a L. Niederle kulturu šňůrovou, kulturu zvoncovitých pohárů a zbytek eneolitu, který zahrnuli pod pojem nordická kultura (Buchtela – Niederle - Matiegka 1910; Neustupný 1972, 39). V tomto díle byla také kultura zvoncovitých pohárů správně zařazena na konec „doby přechodní“ a byl zde zdůrazněn její význam pro vznik únětické keramiky (Buchtela – Niederle - Matiegka 1910, Turek 2008, 147).

V roce 1914 byla vytvořena J. Palliardi periodizace období, které dnes můžeme označit za eneolit. Tato periodizace byla založená na stratigrafii Starého zámku u Jevišovic a skládala se ze 4 fází: 1. vrstva Jevišovice C2, která obsahuje kulturu nálevkovitých pohárů, 2. vrstva Jevišovice C1 s kulturou kanelované keramiky, 3. vrstva Jevišovice B obsahující kulturu jevišovickou, kterou Palliardi označil za kulturu se šňůrovou keramikou a 4. kultura zvoncovitých pohárů, která v Jevišovicích nebyla nalezena. Tato periodizace byla rozsáhle použita i pro Čechy. K této periodizaci navíc čeští archeologové přidali starší nosvický (dnešní kultura nálevkovitých pohárů) a mladší řivnáčský stupeň (Palliardi 1914; Axamit 1932; Neustupný 2008a, 14).

Způsob, jakým v roce 1910 pojali český eneolit K. Buchtela a L. Niederle, se stal základem pro A. Stockého, který po roce 1918 vydal dvě svá díla. Jedná se o práce: Studie o českém neolitu (1919) a Pravěk země české I – Věk kamenný z roku 1926 (Stocký 1926). Touto prací vytvořil jeden z proudů, který se zabýval studiem mladší doby kamenné v Čechách (Stocký 1926).

Vše co zbylo po oddělení kultury jordansmühlské, šňůrové a kultury zvoncovitých pohárů řadí taktéž do kultury nordické, kterou pak dále člení na další keramické skupiny (Stocký 1926; Neustupný 1972, 40). Současně s vytvořením díla Pravek země české I, došlo také k rozpoznání skupiny Střešovice. Skupina Střešovice byla pojmenována podle nálezů pocházejících z lokality Praha – Střešovice. Zdá se, že je rozsáhle shodná s moravskou malovanou keramikou stupně IIb a blízká kultuře jordansmühlské (později jordanovské; Stocký 1926).

5.2.1 Kultura jordanovská, michelsberská, schussenriedská a keramika časně fáze KNP

Jordansmühlská keramika byla poprvé rozpoznána v roce 1906 H. Segerem ve Slezsku na pohřebišti u Jordansmühlu. Podle této lokality nese jordansmühlská kultura svůj název. V roce 1926 A. Stocký zařazuje jordansmühlskou kulturu do lengyelské skupiny, jelikož na Šestákově skále v Praze – Šárce byla jordansmühlská keramika nalezena společně s keramikou volutovou a nordickou. Z tohoto důvodu ji proto klade mezi tato dvě období. Stocký rovněž spatřil odlišnost nálezů, které pocházejí z lokality Praha – Střešovice od nálezů vlastní jordansmühlské keramiky (Stocký 1926, 75 - 81). Tento fakt se stává důležitým pro pozdější dělení časného eneolitu v Čechách (Neustupný 1969; Křišťuf 2009a).

Jan Axamit ve svých publikacích poukázal na to, že jordansmühlská keramika má souvislost s keramikou lengyelskou a moravskou malovanou (Axamit 1930). Axamit rovněž uvádí, že mezi některými jordansmühlskými tvary (džbánečky a mísy) a naší nosvickou keramikou můžeme naleznout plynulý přechod, jelikož se v naší nosvické kultuře objevují tvary, které jsou již dobře známé z kultury jordansmühlské (Axamit 1930, 193 - 194; Novotný 1950, 214 – 215; Křišťuf 2009a). O něco později Axamit oddělil kulturou jordansmühlskou od moravské malované keramiky. Jordansmühlská kultura dala později vznik kultuře nosvické (dnešní kultuře nálevkovitých pohárů), která pokračuje dále jako kultura badenská (Axamit 1930; Axamit 1932; Neustupný 1972, 41).

Jan Axamit byl sice amatér, ale stal se zakladatelem moderní relativní chronologie českého eneolitu a dohromady s A. Stockým dali podnět k vyčlenění jednotlivých kulturních skupin a jejich pojetí, jako samostatných celků z komplexu tzv. české nordické kultury (Axamit 1930; Stocký 1926; Pleslová-Štiková 1972, 54).

Další kulturou, kterou dnes můžeme zařadit do časného eneolitu je kultura michelsberská. Tuto kulturu K. Buchtela a L. Niederle považovali za jednu ze složek „doby přechodní“. Paralely k tomu nacházeli hlavně v „nákolních osadách“ na Bodamském jezeře (Buchtela – Niederle - Matiegka 1910). Prvně se touto otázkou zabýval v roce 1916 Jan Axamit, který se téhož roku pokusil o soubornou publikaci michelsberských nálezů (Axamit 1916; Zápotocký – Černá – Dobeš 1989, 47). Axamit tedy pojí michelsberskou keramiku se švýcarskými nákolními osadami a pozoruje v této keramice prvky kultury se šňůrovou keramikou a prvky kultury rössenské (Axamit, J. 1916, 69).

Michelsberská keramika v Čechách se v této době vyskytuje nejčastěji v podobě tulipánovitých pohárů, které se podobají kalichu s kulovitým nebo zahroceným dnem. Ovšem tato keramika se v Čechách vyskytuje jen velmi vzácně. Jan Axamit uvádí nálezy michelsberské keramiky, které pocházejí z různých lokalit (Axamit 1916, 69). Jeden z těchto nálezů pochází ze sbírky Lubora Niederleho (Buchtela – Niederle - Matiegka 1910), další nález neúplného poháru pochází z lokality Praha – Šárka, jeden otlučený pohár s odlomeným okrajem a zachovaný džbánek z kostrového hrobu z lokality Libiše u Neratovic (Axamit 1916, 69). Další nálezy pocházejí z pískovny Praha - Krč, kde byl nalezen jeden tulipánový pohár a jedna mísa michelsberské kultury. Ještě zde uvádím nádobku z lokality Praha-Libeň, která pochází z míst tehdejší sokolovny a 2 tulipánovité poháry z Ústí nad Labem (Axamit 1916, 70).

Díky dalším nálezům michelsberské kultury pocházejících z oblastí horního Porýní, horního Podunají, jihozápadního Německa a Alsaska, nespojoval A. Stocký oproti J. Axamitovi (1916) michelsberskou keramiku jen se švýcarskými nákolními osadami, ale také s těmito uvedenými oblastmi (Stocký 1926, 117).

Stocký se zabýval také problematikou nákolních osad a jejich možné přítomnosti na našem území. V Čechách byly podle něj nákolní osady zjištěny u Františkových Lázní a v Libišanech u Pardubic. Bohužel ani u jedné z těchto lokalit nebylo dosud zjištěno, ze které doby pocházejí (Stocký 1926, 120 – 121). V Čechách A. Stocký spojuje michelsberskou keramiku s keramikou jordansmühlskou, jelikož se tvary těchto dvou kultur vyskytují společně. Konkrétně se jedná o společný výskyt jordansmühlských mís s tulipánovitými poháry z lokalit Praha – Trója a Praha – Krč. Z tohoto důvodu michelsberskou kulturu neřadí do staršího neolitu, ale řadí ji do doby přechodní (Stocký 1926) zrovna tak, jako o 10 let dříve J. Axamit (Axamit 1916) a v roce 1910 Buchtela s Niederlem (Buchtela – Niederle - Matiegka 1910). Ke správnému chronologickému zařazení přispívá podle Stockého také keramika únětická, jelikož v jejím nejstarším období nalezneme tvary, které vycházejí z tvarů michelsberských (Stocký 1926).

Z hlediska původu michelsberské keramiky se názor A. Stockého oproti dřívějšímu názoru J. Axamita (1916) liší. A. Stocký vyvrací Axamitův názor (1916), který tvrdil, že michelsberská keramika přišla po Labi ze severu. Podle Stockého je pravděpodobnější verze, že michelsberská keramika přišla od západu po Ohři a poté postupovala na jih po Labi (Stocký 1926, 123). V pozdější době J. Axamit změnil názor na některé tulipánovité poháry. Pohárek nalezený v úřetické cihelně, který popisuje v roce 1916 a označuje ho jako michelsberský, již v roce 1930 za michelsberský nepokládá (Axamit 1916; Axamit 1930, 190). Dále v některých michelsberských tulipánovitých pohárech shledává příbuznost s moravskou malovanou keramikou a to na základě nálezu vykopaného v Kazíně v roce 1916 (Axamit 1930, 190).

Zhruba kolem 20. let 20. století se setkáváme s prvními nálezy schussenriedské kultury v Čechách. Jedná se o džbány pocházející z lokality Praha – Libeň (Štorch 1921). V tomto souboru keramiky shledává E. Štorch podobnosti jordanovských džbánů se schussenriedskými tvary. Tutéž podobnost viděl i A. Stocký (1926). Z tohoto důvodu byly tyto džbány zařazeny do kultury jordanovské (Štorch 1921; Stocký 1926; Axamit 1930).

V některých částech střední a severní Evropy se můžeme také setkat se s tím, že do časného eneolitu je řazena nejstarší fáze keramiky nálevkovitých pohárů. Keramika časně fáze nálevkovitých pohárů byla dříve označována jako fáze „Becker A“, protože základní tvary této keramiky jsou v mnoha regionech střední Evropy totožné s dánskými nálezy nejstarších nálevkovitých pohárů. Jedná se především o typické poháry s odděleným nálevkovitým hrdlem. Problematika této keramiky spočívá v tom, že některé keramické tvary této kultury se značně podobají tvarům kultury michelsberské (Neustupný 2008b, 54).

5.2.2 Kultura nálevkovitých pohárů

Kultura nálevkovitých pohárů, nebyla z počátku chápána jako samostatná kultura, jelikož byla součástí komplexu jednotlivých kulturních skupin, který označujeme jako „nordická kultura“ (Buchtela – Niederle - Matiegka 1910, 26; Stocký 1926, 98; Axamit 1932). Pod tento pojem byla řazena od počátku 20. století až do 50. let 20. století. V pozdější době byl pro kulturu nálevkovitých pohárů užíván také název „kultura nosvická“, který je odvozen od slezské lokality Noswitz (Axamit 1932, 2). Jednou z fází kultury nálevkovitých pohárů je baalberská fáze, kterou se poprvé v Čechách zabýval A. Stocký, který ji začlenil do tzv. bernburského typu (Stocký 1926). Jak Stocký (1926), tak také později J. Böhm (1941) a J. Filip (1948) řadili původ této skupiny do středolabské oblasti (Zápotocký 1956, 539). Baalberská fáze dostala název podle středoněmecké mohyly Baalberge u Bernburgu, kterou na začátku 20. století prokopal P. Höffer (Zápotocký 1956, 539).

5.2.3 Kultura badenská, řivnáčská, chamská a kulovitých amfor

Na sklonku eneolitu došlo v Karpatské kotlině k vytvoření kultury badenské. Pro badenskou kulturu se dříve používal název kultura pécelská nebo kultura s kanelovanou keramikou (Pleslová 1978b, 247). Ačkoliv se termín kultura s kanelovanou keramikou občas vyskytne i v dnešní době, již od 70. let 20. století převládá termín badenská kultura (Neustupný - Zápotocký 2008, 89 - 90).

Kromě oblasti Karpatské kotliny se tato kultura vyskytovala také na Slovensku či rakouském Podunají (Pleiner – Rybová 1978, 247). Většímu množství nálezů badenské kultury se věnoval již A. Stocký (1926). V jeho době a prakticky až do 50. let 20. století byly tyto nálezy označovány za jihovýchodní složku tzv. kultury nordické“ (Stocký 1926; Böhm 1941; Filip 1948). Všechny názory archeologů 1. poloviny 20. století, vyjma názorů J. Palliardiho (1914) a J. Axamita (1932) byly shodné s představou A. Stockého (1926), konkrétně zařazením „kanelované keramiky“ do tzv. doby přechodní a „nordické kultury“ (Neustupný - Zápotocký 2008, 92). V této době byla badenská keramika správně zařazena J. Axamitem do období, které následuje po kultuře nosvické (dnešní kultura nálevkovitých pohárů), z čehož pak vzniká kultura řivnáčská (Axamit 1932).

Řivnáčskou kulturu jako první pojmenoval a definoval J. Axamit a to na základě výzkumů na Kloboučku v Praze – Zlíchově. Následně tuto kulturu Axamit vyčlenil z kultury nordické (Axamit 1930, 1932; Pleslová-Štiková 1972, 54). K zásadnímu poznání řivnáčské kultury přispěl výzkum jedné z nejdůležitějších lokalit řivnáčské kultury, Homolky u Stehelčevse. Tuto lokalitu prokopával V. Fewkes v letech 1929 – 1931. Následně v šedesátých letech byla lokalita znovu prokopána. Na základě poznání tohoto eneolitického hradiště vzniklo dílo, které nese stejnojmenný název a je považováno, stejně tak jako samotný výzkum za stěžejní pro vývoj poznání eneolitu (Ehrich – Pleslová-Štiková 1968; Zápotocký 2008e, 96).

Jak jsem již nastínil v předešlé kapitole o chamské kultuře, první nálezy této kultury jsou spojovány se jménem F. X. France (Šaldová 1988). Tyto nálezy publikoval A. Stocký v roce 1926 a označil je za nordické (Stocký 1926). Mezitím v letech 1920 - 1925 byly získány další chamské nálezy A. Friedlem z raně středověkého hradiště ve Starém Plzenci (John 2010, 9).

Další kulturou, kterou dnes zahrnujeme do staršího eneolitu, je kultura kulovitých amfor. Kultura kulovitých amfor byla poprvé začleněna L. Niederlem a K. Buchtelou do jimi vypracované „doby přechodní“, kde měla tato kultura souviset s tzv. nordickou keramikou, která pocházela ze severozápadu. Ta podle nich následuje po kultuře se šňůrovou keramikou a chronologicky leží před kulturou zvoncovitých pohárů (Buchtela – Niederle - Matiegka 1910, 26, 28).

Kultura kulovitých amfor byla poprvé systematicky popsána A. Stockým, podle kterého představovala tato kultura podmnožinu „nordické kultury“ (Stocký 1926, 93 – 116, 145 - 155). Dosud nejpočetnější nálezy, sídlištní keramiky této kultury představuje lokalita Lovosice, která byla prokopána na přelomu 20. a 30. let ve Schwarzenberské cihelně. Tato lokalita patří k jedné z nejvýznamnějších archeologických nalezišť severozápadních Čech. Tato lokalita byla prokopána v letech 1928 a 1930 - 1932 dvěma amatérskými archeology. Bylo zde nalezeno 1252 zlomků keramiky, z toho 1 střep patřil také kultuře zvoncovitých pohárů a pár zlomků patřící kultuře šňůrové (Zápotocký – Dobeš 2000, 119 – 136).

5.2.4 Kultura se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů

Kulturou se šňůrovou keramikou se podrobněji v Čechách zabýval A. Stocký (1926) a J. Schráníl (1928). Stocký o této kultuře tvrdil, že je důsledkem migrace a na základě střepu s údajnou šňůrovou výzdobou, nalezeného na lokalitě Řež, konkrétně v jámě kultury s vypíchanou keramikou soudil, že k invazi mohlo dojít již v horizontu kultury s vypíchanou keramikou (Stocký 1926). V 50. letech se ale ukázalo, že střep je nepochybně vypíchaný. Ve 30. letech publikoval o kultuře se šňůrovou keramikou několik prací I. Borkovský, např. článek: Problémy středoevropské šňůrové kultury. Tento badatel o této kultuře tvrdil, že je východoevropského původu, ale hlubšího poznání o této kultuře nedocílil (Borkovský 1933).

Další kulturou, kterou dnes považujeme za součást období mladšího eneolitu je kultura zvoncovitých pohárů. Tato kultura byla na počátku 20. století v díle: Rukověť české archeologie zařazena na konec doby přechodní (Buchtela – Niederle – Matiegka 1910, 27-28). V souvislosti s vývojem kultury zvoncovitých pohárů A. Stocký upozornil na existenci tzv. průvodní keramiky, ve které na rozdíl od zvoncovitých pohárů spatřoval typologický vývoj, který směřuje k únětické keramice (Stocký 1926, 124). J. Schráníl zase předpokládal vzájemnou spojitost kultury zvoncovitých pohárů s kulturou se šňůrovou keramikou a označil lid zvoncovitých pohárů za lovecký, který pochází ze západní Evropy (Schráníl 1928, 85 - 86; Neustupný 2008f, 147).

5.3 Období let 1939 – 1948

Doba německé okupace a druhé světové války bylo obdobím, které bránilo ve veškeré nezávislé práci. Pro toto období bylo typické, že docházelo k uzavírání českých universit, velká musea a Archeologické ústavy podléhaly německému dozoru a tvorba českých odborných časopisů byla přerušena. Čeští badatelé se snažili alespoň udržet úroveň vědy tím, že vydávali samostatné publikace, které byly přístupné širší veřejnosti. Zmíníme zde například dílo J. Neustupného: *Náboženství pravěkého lidstva* (1940), J. Filipa: *Umělecké řemeslo v pravěku* (1941) a J. Böhma: *Kronika objeveného věku* (1941). Německý tlak avšak sílil a vyvrcholení mělo za následek to, že česká literární produkce v roce 1942 prakticky ustala. Až po skončení německé okupace a obnovení samostatnosti české země došlo k opětovnému rozvoji vědy (Filip 1948, 23). V této době se již začíná v české archeologii objevovat termín eneolit. Tento termín se zpočátku objevuje spíše ojediněle, ale v závěru druhé světové války se začíná již objevovat pravidelně (Böhm 1941; Neustupný 2008a, 12).

5.3.1 Kultura jordanovská, michelsberská a schussenriedská

O vzniku jordansmühlské kultury hovoří v roce 1941 J. Böhm. Tento badatel přisuzuje vznik této kultury důsledku zkřížení dvou proudů. Konkrétně má na mysli proud moravské malované keramiky, který pronikl z Moravy do středního Poodří, kde se střetl s cizím proudem přicházejícím ze severu. O jaký konkrétní proud se jednalo, J. Böhm nehovoří (Böhm 1941, 144). Vliv „jordansmühlského typu“ míří ze středního Poodří (Slezska) do Čech, kde je silnější než vliv moravské malované keramiky a zakrátko ovládá celé území. Tomuto novému proudu ustupuje i vypíchaná keramika (Böhm 1941, 145; Křišťuf 2009a).

Odišný názor na jordanovskou kulturu měl J. Filip (1948). Ve své publikaci *Pravěké Československo* (1948) řadí tuto kulturu do mladšího neolitu a tvrdí, že „česká jordanovská kultura“ vzniká na Moravě a především v Čechách z kultury s vypíchanou keramikou (Filip 1948, 128 – 140). Česká jordanovská kultura je sice příbuzná se slezskou skupinou této kultury, není však příbuzná její odnož. Typickými tvary jordanovské kultury jsou v Čechách jednoduché džbánky, někdy se zalomeným uchem a baňatým tělem, které se často podobají tvarům schussenriedským. Můžeme zde zmínit např. lokality Valov u Podbořan a Praha - Libeň (Filip 1948, 140; Křišťuf 2009a).

Další kulturou, kterou se J. Böhm věnoval ve svém díle (1941) byla kultura michelsberská. Tuto kulturu J. Böhm, označuje za vliv cizího etnika pocházejícího ze Švýcarska a horního Porýní, který k nám proniká dříve než lid s kulturou zvoncovitých pohárů. Toto tvrzení ovšem J. Böhm převzal od dřívějších badatelů, konkrétně A. Stockého (1926) a J. Axamita (1930; Böhm 1941, 189). Tak, jako J. Böhm (1941), tak také J. Filip (1948) sjednocuje příchod lidu michelsberské kultury na naše území s migrací kultury zvoncovitých pohárů (Filip 1948, 154). Nejvýznamnějším představitelem michelsberské keramiky jsou tulipánovité poháry a džbánky s baňatým břichem (Böhm 1941, 190).

V tomto období se setkáváme s prvním větším souborem schussenriedské keramiky v Čechách. Tento rozsáhlý soubor keramiky pochází z lokality Valov, která byla prokopána v roce 1939. Soubor keramiky, který zde byl objeven, řadíme mezi největší a nejdůležitější nálezy schussenriedské kultury v Čechách. Kromě keramických nálezů se zde našla také štípaná, broušená a kostěná industrie a přesleny (Ratt 1940; Dobeš 2000, 59).

5.3.2 Kultura nálevkovitých pohárů

V této době došlo k vydělení baalberské fáze kultury nálevkovitých pohárů ze souboru středoněmeckých eneolitických skupin. Následně došlo k jejímu zpracování a typologickému rozdělení P. Grimmem. Ten ji členil na starší, střední a mladší stupeň. Odlišný názor na baalberskou fázi kultury nálevkovitých pohárů vyslovil v roce 1947 C. J. Becker. Jako většina badatelů tuto fázi považoval za součást kultury nálevkovitých pohárů, ale na rozdíl od ostatních autorů ji označoval za nejstarší stupeň této kultury ve středním Německu (Zápotocký 1956, 539). Beckerovo vymezení baalberské fáze odpovídá keramickému souboru, který pochází z lokality Božice u Znojma (Zápotocký 2008c, 60).

5.3.3 Kultura řivnáčská

Ve 40. letech se Axamitovo bádání o řivnáčské kultuře dočkalo prvního neoficiálního přijetí. Jeho teorie byly plně ověřeny až při pozdějším studiu problematiky českého eneolitu v 50. a 60. letech, jak o tom informuje E. Plesová-Štiková (1972).

Především práce E. a J. Neustupný a N. Maška přispěly k chronologickému vymezení a periodizaci řivnáčské kultury (Zápotocký 2008e, 96).

5.4 Období let 1950 – 1969

V poválečném období dochází k přehodnocení „doby přechodní“ pod vlivem prací P. V. Glofa a C. J. Beckera. Toto vedlo k vytvoření nového názoru na eneolit, jakožto na období skládající se v zásadě z následujících kultur, tedy pojetí, které odpovídalo již dlouho známé koncepci J. Palliardiho, které u nás přejal poté J. Axamit (1932; Dobeš 2008, 116).

V polovině 50. let archeologové předpokládali, že starší eneolit navazuje přímo na neolit, nebo že je s mladším neolitem soudobý (Štiková 1956). Na počátku eneolitu byla situace neurovnaná, jelikož řada archeologů řadila na počátek eneolitu předbaalberské fáze kultury nálevkovitých pohárů (Zápotocký 1958). Mezitím došlo k vyčlenění mladšího eneolitu, na základě chronologického oddělení kultury se šňůrovou keramikou a kultury zvoncovitých pohárů od období kultury řivnáčské (Neustupný – Neustupný 1960; Neustupný 2008e, 123).

V této době byl český eneolit dělen na 2 období, konkrétně na starší a mladší. Do staršího období zahrnujeme především kulturu nálevkovitých pohárů a do mladšího řadíme hlavně kulturu řivnáčskou. Následné zjištění, že kultura se šňůrovou keramikou a kultura zvoncovitých pohárů částečně následují po horizontu řivnáčské kultury, vedly k dalšímu rozdělení eneolitu. J. Neustupný proto vytvořil pro kulturu se šňůrovou keramikou a kulturu zvoncovitých pohárů název pozdní eneolit. Tato terminologie je dodnes využívána na Moravě (Neustupný 2008d, 87).

V roce 1960 se objevilo členění eneolitu, které se poté stalo standardní pro Čechy. Větší část badenské kultury (dříve s „kanelovanou keramikou“) a kultura řivnáčská byly začleněny do středního eneolitu. Také kultura chamská a kultura kulovitých amfor byly zařazeny do středního eneolitu. Do období mladšího eneolitu spadaly kultury se šňůrovou keramikou a kultura zvoncovitých pohárů (Neustupný – Neustupný 1960, 127).

O něco později došlo k vyčlenění časného eneolitu E. Neustupným. Klíčem přistoupení k tomuto kroku bylo zjištění, že od konce mladoeneolitických malovaných kultur do baalberské fáze kultury nálevkovitých pohárů uběhla podle radiokarbonové chronologie dlouhá doba (Neustupný 1969). Důležitým podnětem pro vyčlenění pojmu časný eneolit, bylo také rozpoznání michelsberské keramiky jako samostatné kultury a současně oddělení mladší jordanovské kultury a schussenriedské keramiky od starší jordanovské kultury (Neustupný 1969). Téhož roku vytvořil stejný autor absolutní chronologii eneolitu, která je s malými úpravami platná dodnes. Absolutní chronologie byla převážně založená na radiokarbonových a na dendrochronologických datech z jihoněmeckých a švýcarských oblastí. Na základě těchto výsledků kladl Neustupný počátek eneolitu do období let 4500/4400 př. Kr. a konec eneolitu do roků 2300/2200 př. Kr. (viz tab. 1; Neustupný 1969; 2008, 14).

5.4.1 Kultura jordanovská, michelsberská a schussenriedská

Po druhé světové válce se objevil nový název pro jordansmühlskou kulturu. Byl to slovanský název, který v znamenal českém přepisu kultura jordanovská (Novotný 1950, 176). O této kultuře byly v roce 1950 v *Obzoru Prehistorickém* publikovány studie, jejichž autorem byl B. Novotný (1950). Novotný vidí v jordanovské kultuře typické jihovýchodní formy a podle něj je jordanovská kultura příbuzná s moravskou malovanou keramikou, respektive nepomalovanou keramikou moravského rázu (Novotný 1950, 165 - 168; Křišťuf 2009a). Do jordanovské kultury Novotný řadí také schussenriedské džbánky a vidí vztah v ornamentaci schussenriedských džbánek a jordanovské skupiny (Novotný 1950, 220).

V dalším období bádání, konkrétně v roce 1969, došlo k zařazení skupiny Střešovice na počátek období eneolitu a současně byla jordanovská kultura rozdělena na starší a mladší fázi. Toto rozdělení proběhlo na základě formálních vlastností džbánů. Tento keramický tvar je pro obě tyto fáze typický, ale mezi těmito fázemi existují určité formální rozdíly. Můžeme zde zmínit např. rozdílnou velikost mezi džbánskými obou fází. Ve starší fázi jsou džbánky menších rozměrů a jsou spíše nízké, kdežto v mladší fázi jsou džbánky spíše vysoké až pohárovité (Neustupný 1969, Křišťuf 2009a).

V roce 1953 byla přítomnost michelsberské keramiky v Čechách potvrzena nálezem pocházejícím z Čepirožské výšiny na Mostecku. Jednalo se vůbec o první nález sídlištního objektu této kultury u nás, který později E. Neustupný označil na Libické konferenci za michelsberský (Neustupný 1961). Z počátku bylo chronologické zařazení michelsberské kultury nejasné, což zapříčinila i chybná chronologie ve východním Německu (Neustupný 1969, 2008). Až v 60. letech 20. století se situace kolem chronologie zlepšila. Důležitým mezníkem k rozpoznání skutečné úlohy této kultury bylo její zpracování J. Lüninem v roce 1968 v jihozápadním Německu. Lünin vytvořil podrobnou chronologii keramiky, konkrétně fázi I. až fázi V. Jeho typologický vývoj michelsberské keramiky se zakládal na zeštíhlování pohárů a prodlužování jejich hrdla, které později získává tvar rozvinutého květu (Lünin 1968; Křišťuf 2009a).

5.4.2 Kultura nálevkovitých pohárů a bolerázský typ badenské kultury

V roce 1952 vyjádřil J. Neustupný svůj názor na baalberskou fázi kultury nálevkovitých pohárů. Tuto fázi považuje za výsledek středoevropského vývoje a za typ, který patří do okrajové sféry podunajské civilizace, a který nemá nic společného s civilizací nordickou (Zápotocký 1956, 540). O čtyři roky později M. Zápotocký pokládá baalberskou skupinu, za typickou keramiku nejstarší fáze kultury nálevkovitých pohárů. Dále poukazuje na shody baalberské keramiky a celé kultury nálevkovitých pohárů s michelsberskou kulturou. Shoda se projevuje především v pohárech, amforách, džbánech a v sídlištní keramice (Zápotocký 1956, 561 - 562). Z počátku byla česká skupina kultury nálevkovitých pohárů dělena na tři, poté na čtyři stupně (Neustupný 2008c, 60).

Termín baalberská skupina byl později rozšířen o další významy, například dnešní sířemská fáze byla označována jako „mladší baalberská“. Pojmenování sířemská fáze bylo navrženo koncem 50. let, tento termín se však ujal až v pozdější době. Do té doby je pro toto období řadou badatelů používán termín „mladší baalberg“ nebo „východní skupina kultury nálevkovitých pohárů“ (Neustupný 2008c, 60).

Současně došlo na Slovensku k objevu bolerázského typu kultury s kanelovanou keramikou (dnešní kultura badenská). Bolerázský stupeň byl považován za nejmladší fázi kultury s kanelovanou keramikou. Poté E. Neustupný tento typ srovnal s moravskými nálezy z Jevišovic a z Ohrozimi a dospěl k závěru, že se jedná o nejstarší fázi badenské kultury (Zápotocký 2008a, 2008c, 61). V době, kdy na konci staršího eneolitu začíná v Čechách badenská kultura bolerázskou skupinou, zaujímá střední Čechy salzmündská fáze kultury nálevkovitých pohárů. Z tohoto důvodu byla bolerázská skupina zařazena ještě do staršího eneolitu (Neustupný – Neustupný 1960, 127).

Ve stejné době E. Neustupný (1956) a M. Zápotocký (1956) docházejí ke shodnému závěru, že nálezy ze Siremi můžeme chronologicky zařadit mezi baalberský a salzmündský stupeň kultury nálevkovitých pohárů. Keramický soubor ze Siremi zařadil M. Zápotocký do svého III. stupně kultury nálevkovitých pohárů v Čechách a časově ho sladil s vrstvou C2 na Starém Zámku z Jevišovic (Zápotocký 1958). E. Neustupný klade siremský nález ve svém pětistupňovém dělení do stupně C „východní skupiny kultury nálevkovitých pohárů“ (Neustupný 1959, 261, 277). Později opouští tento termín a nahrazuje jej názvem skupina siremská (C), kterou klade mezi baalberskou skupinu (B) a salzmündskou (D; Neustupný – Neustupný 1960). Podle M. Zápotockého patří siremský stupeň kultury nálevkovitých pohárů na konec staršího eneolitu (Zápotocký 2000; Moucha 2008, 113).

K důležitým dokladům osídlení patří objevení eneolitické osady lidu nálevkovitých pohárů. Tato eneolitická osada byla nalezena při záchranném výzkumu v roce 1961 na katastru Makotřasy v poloze „Na ostrově“. Na této lokalitě bylo objeveno čtvercové ohrazení zřejmě kultovního účelu a rovněž odtud pocházejí nejstarší doklady zpracování kovů na našem území (Plesová-Štiková 1985). O dva roky později V. Moucha zpracoval terénní dokumentaci R. von Weinzierla pocházející z výzkumu ve Velkých Žernosekách z konce 19. století. K původnímu jednomu hrobu baalberské skupiny, přiřadil Moucha na základě srovnání pohřebního ritu s ritem pravěkých kultur v Čechách, dalších jedenáct hrobů baalberské fáze kultury nálevkovitých pohárů (Moucha 1963; Křišťuf – Švejcar 2013, 603). Tato skupina dvanácti hrobů baalberské fáze kultury nálevkovitých pohárů představuje do dnes největší pohřebiště této skupiny v Čechách (Křišťuf – Švejcar 2013).

5.4.3 Kultura badenská, řivnáčská, chamská a kulovitých amfor

V 50. letech 20. století došlo k rozpoznání vzájemné časové souvislosti památek kultury kulovitých amfor a kultury řivnáčské, včetně spojitosti kultury řivnáčské s předchozím badenským vývojem (Neustupný – Neustupný 1960, 133). V tomto období bylo díky přehodnocení relativní chronologie badenské kultury odhaleno, že do období současného s „klasickou“ badenskou kulturou v Karpatské kotlině zahrnujeme v Čechách nálezy, jako je Kamýk, Dřetovice a Velvary. Proto nálezy z Kamýku (a podobné) označil E. Neustupný jako fázi české kultury badenské a začlenil ji mezi nejstarší bolezské fázi a kulturu řivnáčskou (Neustupný – Zápotocký 2008, 90). E. Neustupný se pokusil vyčlenit ještě fázi Dřetovice, která je mladší než fáze Kamýk. Toto ovšem neuznával J. Neustupný (Neustupný – Neustupný 1960). Fáze starší než Kamýk byla nakonec označena jako lysolajská, označena podle sídliště v Praze – Lysolaje (Neustupný – Zápotocký 2008, 90).

Po polovině 20. století spekovalo o tom, zda řivnáčská kultura přímo navazuje na kulturu nálevkovitých pohárů a zda je jejím pátým stupněm (Neustupný – Zápotocký 2008, 92). V roce 1956 bylo již známo, že kultura řivnáčská nenásleduje po salzmündské fázi kultury nálevkovitých pohárů. V tomto roce E. Neustupný zařadil mezi kulturu řivnáčskou a salzmündskou fázi kultury nálevkovitých pohárů horizont, který označil za horizont „jihovýchodních a severních vlivů“ (badenské nálezy). Chronologie badenské kultury, tak definitivně určila, že badenská kultura v Čechách je řazena do období mezi kulturu salzmündskou a kulturu řivnáčskou (Neustupný – Zápotocký 2008, 92).

Za součást středního eneolitu je dnes považována také kultura chamská. Kultura chamská byla rozpoznána jako samostatná kultura v roce 1951 H. J. Hundtem, který ji pojmenoval podle města Cham, které se nachází nedaleko eponymní lokality Knöbling v Horní Falcí (Pleslová 1978a, 259; Zápotocký 2008b, 111). Podrobněji se touto problematikou zabývala E. Jílková, která v roce 1957 s využitím Francovi zprávy uložené v plzeňském muzeu, publikovala jeho výzkumy z dvou nejbohatších lokalit Bzí a Lopaty (Jílková 1957).

Především v 50. letech 20. století došlo k podstatnému nárůstu známých chamských lokalit. K nálezům z Kaliště a Francovým výzkumům se připojily nálezy J. Maličkého, který získal nálezy zhruba kolem roku 1940 z lokality Plasy 1. Mezi lokality objevené ve druhé polovině 50. let můžeme zařadit Stupno – Křemenáč na Rokycansku (1957) a Skupeč – Vinice na severním Plzeňsku (1959). V této době proběhl první větší výzkum vedený profesionálním archeologem. Jednalo se o lokalitu Kaliště - Koubova skála a tento výzkum provedl Jiří Neustupný společně s Václavem Čtrnáctem na počátku 20. století (John 2010, 10). Na konci 60. let vyšly dvě práce, které shrnují soudobý stav bádání o eneolitu v západních Čechách. Autorkou těchto děl byla E. Pleslová-Štiková. První z těchto děl věnovala problematice vztahů mezi Bavorskem a západními Čechami v období eneolitu. Ve druhé studii nastínila další směr bádání o chamské kultuře v západních Čechách (Plesová-Štiková 1969; Prostředník 2001, 10).

5.4.4 Kultura se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů

V roce 1955 M. Buchvaldek rozdělil kulturu se šňůrovou keramikou na tři fáze: starší, střední a mladší. Poté následovalo zařazení této kultury na konec období eneolitu a její označení za středoevropskou zemědělskou kulturu (Buchvaldek 1955; Neustupný – Neustupný 1960). Ještě do počátku 60. let 20. století obsahovala nálezová základna kultury se šňůrovou keramikou pouze jednotlivé hroby a ojedinělé nálezy. Poté v letech 1961 a 1965 proběhly na k. ú., obce Vikletice četné záchranné akce archeologů. Bylo prozkoumáno velké množství pravěkých objektů, a to jak sídlištních, tak pohřebních. Bohaté nálezy pocházejí z různých období, z mladší doby kamenné až doby železné. Mezi nejvýznamnější objevy ve Vikleticích patří hroby kultury se šňůrovou keramikou, které prozkoumal E. Neustupný a D. Koutecký. Bylo jich zde objeveno celkem 164. Kromě této kultury zde byly také nalezeny 2 hroby kultury nálevkovitých pohárů a 7 hrobů kultury únětické ze starší doby bronzové. Lokalita Vikletice je označována za největší středoevropské pohřebiště kultury se šňůrovou keramikou (Buchvaldek – Koutecký 1970, 303).

Na sklonku eneolitu byl poprvé vyzdvihnut význam vývoje metalurgie, orného zemědělství a patriarchální společnosti (Neustupný – Neustupný 1960, 144). Otázkami chronologie a vyčleněním nejstarších nálezů kultury zvoncovitých pohárů se v šedesátých letech věnoval L. Hájek. Proto tento autor v roce 1968 vytvořil katalog nálezů kultury zvoncovitých pohárů. Soupis práce je seřazen abecedně podle lokalit a tvoří lístkový katalog nalezišť, seznam a rekonstrukce nálezových zpráv s popisem nálezové situace a nalezených předmětů (Hájek 1968, 10 - 11).

5.5 70. – 90. léta

V období 70. – 90. let dochází k rozdělení kultury nálevkovitých pohárů na dva stupně a k publikaci nejvýznamnější lokality této kultury Makotřas. Rovněž v této době probíhají archeologické výzkumy na lokalitách Cimburk a Denemark, které významně přispěly k objasnění středního eneolitu. Setkáváme se také s prvním rovinným sídlištěm chamské kultury a s první nadzemní kúlovou konstrukcí. Především je pro toto období typické publikování nálezových celků, tvorba katalogů a celá řada výzkumů, které výrazně přispěly k poznání českého eneolitu.

5.5.1 Kultura jordanovská a michelsberská

V roce 1976 publikoval J. Lüning katalog jordanovských lokalit v Čechách. Toto dílo představuje zatím nejsouhrnnější publikaci jordanovských nálezů (Lüning 1976). J. Lüning taktéž jako E. Neustupný dělí jordanovskou kulturu na starší a mladší fázi. Jordanovský materiál z Čech člení do 3 fází. První a druhá fáze patří staršímu období a třetí fáze představuje mladší období jordanovské kultury. Na začátek jordanovské kultury je znova kladena skupina Střešovice (Lüning 1976, 126 – 130, 167; Křišťuf 2009a).

Pro starší stupeň jordanovské kultury jsou typické nízké a široké džbány s jedním uchem a krátkým krčkem, misky na nožce, mísy se zalomeným okrajem a oválné vaničky. Výzdoba se objevuje pouze na džbánech a skládá se z úzkých nebo středně silných rytých linií, případně tažených vpichů. Pro mladší stupeň jsou charakteristické více či méně štíhlé nádoby, jako jsou například džbány s jedním uchem a hlavně vysoké dvojuché nádoby. Dále také mísy se zataženým nebo vyhnutým okrajem a poháry s nálevkovitě rozevřeným hrdlem. Výzdoba se objevuje na štíhlých džbánech, mísách a dalších nádobách. Motivy jsou přímočaré a tvoří vzor vlčích zubů nebo zavěšené svazky linek na tělech těchto nádob (Lüning 1976, 167 – 168).

Toto pojetí jordanovské kultury prakticky platí v Čechách až do současné doby a dá se říci, že vývoj poznání této kultury se od 70. let příliš nezměnil (Křišťuf 2009a). Jedinou událostí, kterou zde mohu zmínit je publikace lokality Jenštejn od M. Zápotockého a D. Dreslerové v roce 1996. Tato lokalita reprezentuje závěrečný vývoj jordanovské kultury (Zápotocký – Dreslerová 1996).

Koncem 70. let se E. Neustupný domníval, že michelsberská kultura vznikla v Čechách konvergentním vývojem na podobném kulturním základě jako v západním Německu. Tento nový poznatek vzniku michelsberské kultury je také do značné míry důsledkem jejího časového určení. Na základě radiokarbonových data a dendrochronologie ze švýcarských nalezišť (4300 – 3700 př. Kr.), klade Neustupný michelsberskou kulturu do časného eneolitu. Podle něj tedy michelsberská kultura navazuje na nejstarší eneolitický horizont (u nás Střešovice a v německých oblastech Aichbühl) a končí před nástupem staršího eneolitu, který je u nás reprezentován baalberskou fází kultury nálevkovitých pohárů a v Německu např. altheimskou skupinou (Neustupný 1978, 245; Křišťuf 2009a).

Nejstarší identifikovatelné michelsberské nálezy z Čech řadí E. Neustupný do II. fáze západoněmeckého schématu (podle Lüninga 1968). Tyto nálezy se vyskytují společně s mladší jordanovskou keramikou, což dokládají například nálezy pocházející z Prahy – Ďáblic. Keramické tvary, které odpovídají stupni III. a IV. se v Čechách vyskytují ojediněle a často se nacházejí ve stejných polohách, jako nálezy schussenriedských džbánek (Neustupný 1978).

Neustupný proto tvrdí, že michelsberské a schussenriedské tvary u nás v této době představují jednu kulturu. Poslednímu V. stupni odpovídá náš nejbohatší nálezový soubor pocházející z jámy z Mostu. Zde se klasické tulipánovité poháry nalézají společně s keramikou, jaká je v klasické oblasti neznáma. Podle Neustupného se jedná o domácí vývoj michelsberské kultury (Neustupný 1978, 245).

Tato fakta, která ve svém příspěvku v *Pravěkých dějinách Čech* v roce 1978 E. Neustupný uvedl, značně změnila dosavadní pohled na michelsberskou kulturu v Čechách. Podle E. Neustupného se tedy kultura michelsberská vyvíjí v Čechách obdobně, jako v západních oblastech střední Evropy a její vznik nelze ilustrovat importem keramiky. Současně Neustupný tvrdí, že nemáme důkazy, které by se týkaly migrace cizího etnika (Neustupný 1978, 246).

V roce 1981 E. Neustupný svá tvrzení na vývoj časného eneolitu opět zpřesnil. Po Lengyelu typu Střešovice následují podle Neustupného dva stupně jordanovské, přičemž mladší stupeň jordanovské kultury je paralelní se II. stupněm kultury michelsberské (Neustupný 1981; Křišťuf 2009a). Další stupeň, konkrétně III. stupeň michelsberské kultury označuje termínem schussenriedsko-michelsberská kultura. Poslední dva stupně jsou podle něj již „čistě“ michelsberské. Současně se v této době začíná u nás objevovat kultura nálevkovitých pohárů (Neustupný 1981; Křišťuf 2009a).

Doklady michelsberské kultury indikují dvě dlouhé stavby, pocházející z lokality Březno u Loun. Nasvědčují tomu radiokarbonová data pořizena z jedné z těchto staveb. Tyto dva objekty měly protáhlý půdorys vymezený žlábkem a měly nadzemní konstrukci. Stavby obsahující velmi chudě vybavené hroby, můžeme interpretovat jako pozůstatky dlouhých mohyl, zřejmě kultovního a pohřebního účelu (Pleinerová 1980, 41 – 52).

V roce 1989 byl opět publikován keramický nále z Mostu – Čepirožské výšiny (Zápotocký – Černá – Dobeš 1989). Současně zde M. Zápotocký nastínil svůj pohled na postjordanovský vývoj v Čechách (Křišťuf 2009a). Konec jordanovské kultury je u nás reprezentován nálezovou skupinou Jenštejn, která je nazvána podle sídlištního komplexu prozkoumaného v roce 1984 D. Dreslerovou (Zápotocký – Dobeš – Černá 1989, 50).

Tato skupina podle Zápotockého navazuje svou tvarovou náplní na mladý stupeň jordanovské kultury a rovněž v ní shledává prvky „rané“ kultury nálevkovitých pohárů. Další vývoj představuje nálezová skupina Bylany-Nade vsí. Tato skupina byla nazvána podle sídlištního komplexu prozkoumaného v roce 1973 až 1976 expedicí AÚ v Bylanech. Tato skupina je úzce spojena s ranou michelsberskou kulturou (starší fáze michelsberské kultury). Podle Zápotockého má však také analogie v raných skupinách kontinentálních i severské kultury nálevkovitých pohárů. Chronologicky následuje třetí nálezová skupina Mirošovice, označena podle bohatého sídlištního objektu odkrytého v roce 1974 J. Muškou. Tento typ nálezové skupiny řadíme k časnému stádiu baalberské fáze kultury nálevkovitých pohárů (Zápotocký – Dobeš – Černá 1989, 50).

Skupinu Jenštejn, která u nás reprezentuje konec kultury jordanovské, klade M. Zápotocký na přelom raného a staršího eneolitu. S ní u nás začíná období západní orientace, které se projevuje ve skupině Bylany-Nade vsí. Obě tyto skupiny řadí do počátečního úseku staršího eneolitu, jednoty kultury nálevkovitých pohárů/michelsberské kultury (Křišťuf 2009a). Do středního úseku této periody klade Zápotocký skupinu Mirošovice. Tímto způsobem je michelsberská kultura umístěna mimo kulturní vývoj v Čechách a její pozici v tomto vývoji zaujímá kultura nálevkovitých pohárů. Sice existence michelsberských nálezů v Čechách není vyvracována, ale její přítomnost se z velké části váže k časné fázi kultury nálevkovitých pohárů (Křišťuf 2009a).

V devadesátých letech dochází především k publikaci nálezových celků (Křišťuf 2009a). V roce 1992 byl publikován menší soubor z ostrožny Horka u Klučina. Mohu zde zmínit např. nález 1 části a 1 zlomku zdobených džbánů schussenriedského typu (Petrлік - Zápotocký 1992). Roku 1995 byl publikován další nálezový celek, tentokrát z Močovic ležící 2km JZ od Čáslavi. Při výzkumech ve 20. letech se zde podařilo na dvou místech – na „Lochovsku“ a „Na kopě“ zachytit eneolitické osídlení (Zápotocký 1995). Rok poté byl uveřejněn další nálezový celek z lokality Ústí nad Labem – Trmice (Zápotocký 1996). O 2 roky později byla publikována druhá část článku: Čáslavská kotlina v eneolitu. Tentokrát byl článek zaměřen na nález pocházející z lokality Čáslav – Hrádek. Toto výšinné sídliště leží 2 km východně od Močovic (Zápotocký 1998).

5.5.2 Kultura nálevkovitých pohárů

Z geografického hlediska měla kultura nálevkovitých pohárů v době svého rozkvětu velké rozšíření. Sahala od Holandska až po západní Ukrajinu a od středního Švédska až po severní Alpy, ale jejím těžištěm byla severní polovina střední Evropy a jižní Skandinávie (Zápotocký – Pleslová – Chochol 1978, 237).

Vývoj této kultury v Čechách byl na konci 70. let rozdělován na dva stupně – starší (I) a mladší (II). Starší stupeň můžeme ještě dále dělit na tři fáze. Nejstarší fáze I A je v Čechách zatím nejistá, protože ji můžeme doložit pouze pár nálezy, které pocházejí z výzkumů V. Mouchy z lokality Slánská hora. Tuto fázi můžeme taktéž označit jako severský AB stupeň a můžeme jej nalézt i na jižní Moravě na lokalitě Božice u Znojma (Zápotocký – Pleslová – Chochol 1978, 238). Ve druhé fázi I B nalezneme kulturu nálevkovitých pohárů již zcela vyvinutou a odpovídá tak německému stupni Baalberg. Najdeme zde džbány, dvojuché a čtyřuché amfory, různé mísy a zásobnice se zesíleným okrajem. Pro toto období je typická plastická výzdoba tzv. vous pod kořeny uch, dále různé lišty, pupky či krátká žeběrka tvaru obráceného U nebo V. Pro poslední fázi staršího stupně I C jsou typické ostře profilované baalberské džbány a amfory, které mají často praoúhle zalomená ucha. Prvně se zde vyskytují lahve s límcem neboli lahvovité nádobky, které mají límcovitou římsu na hrdle (Zápotocký – Pleslová - Chochol 1978, 238 - 239).

V mladším stupni kultury nálevkovitých pohárů se z baalberských džbáneček a amfor rozvíjí tzv. salzmündský typ s kónickým hrdlem a cibulovitým tělem. Poháry jsou často široké a mísovité a láhve s límcem jsou zde taktéž. Nevyskytuje se zde již výzdoba kolkovaná, ale výzdoba rytá. Románské kříže se zde udržují, stejně tak jako plastické ornamenty a nově se zde objevují žebříčkovité vzory a tzv. žlábkování – kanelování. V tomto období byl shledáván působící vliv kultury s kanelovanou keramikou, který působí od jihovýchodu přes Moravu na východní a střední Čechy (Zápotocký – Pleslová - Chochol 1978, 239).

V polovině 80. let 20. století byl publikován výzkum jedné z nejvýznamnějších lokalit kultury nálevkovitých pohárů v Čechách, Makotřas. Z této lokality pochází eneolitická osada lidu nálevkovitých pohárů, jak jsem již zmiňoval v předešlé kapitole. O tuto publikaci se zasloužila archeoložka E. Pleslová-Štiková (Pleslová-Štiková 1985).

Dále v letech 1980 – 1989 proběhl výzkum na hradišti Cimburku u Kutné Hory. Co se eneolitu týče, výzkum prokázal existenci plošně značně rozsáhlého předhradí, které bylo chráněno dvěma příkopy. Keramika z příkopů patřila výhradně do staršího a počátku středního eneolitu a můžeme ji typologicky rozdělit do tří skupin. Kromě keramiky bolerázského rázu, kterou popisují v následné kapitole, sem patří také keramika starší (baalberské) fáze kultury nálevkovitých pohárů. Vyjma 3 – 4 zlomků s linií sloupkovitých kolků, můžeme tvrdit, že na hradišti postrádáme keramiku sířemského stupně starší kultury nálevkovitých pohárů. Z toho tedy usuzujeme, že eneolitické osídlení Cimburku nebylo kontinuální, a že mezi starší kulturou nálevkovitých pohárů (dobou vybudování a funkce příkopů) a bolerázským horizontem byl v osídlení hradiště hiát (Zápotocký 2000, 254). Výzkum hradiště Cimburk patří k důležitým událostem vedoucím k poznání struktury ohrazených sídlišť staršího a středního eneolitu.

Následně ve druhé polovině devadesátých let proběhl záchranný archeologický výzkum na lokalitě Brozany nad Ohří. Kromě M. Dobeše se na tomto výzkumu podílel také D. Koutecký a O. Kotyza (Dobeš 1997). Během třech let bylo zachyceno celkem 270 objektů. Kromě sídliště KNP naleziště poskytlo stopy aktivit nositelů kultury s lineární keramikou, doby bronzové, pozdně halštatské a časně laténské. Keramiku KNP obsahovalo celkem 20 objektů a naleziště poskytlo zhruba 4000 střepů. Množstvím získaného materiálu se společně s Cimburkem u Kutné hory a Makotřasy řadí mezi nejhodnotnější publikované lokality české skupiny této kultury (Dobeš 1997; Dobeš – Zápotocký 2013, 452-454).

5.5.3 Kultura badenská, chamská, řivnáčská a kulovitých amfor

V předchozí kapitole jsem zmínil výzkum na hradišti Cimburku u Kutné Hory, který přispěl k vyjasnění období na počátku středního eneolitu, kdy Čechy zasáhla od jihovýchodu svým starším (bolerázským) stupněm badenská kultura. Jak jsem již nastínil, existenci dvou eneolitických sídelních fází prokázaly nálezy keramiky pocházející ze dvou příkopů. Horní vrstva obou příkopů obsahovala bolerázský stupeň badenské kultury a spodní vrstva obsahovala starší kulturu nálevkovitých pohárů (Zápotocký 2000, 252).

Rovněž v 80. letech přichází také další vlna zájmu o chamskou kulturu. Díky úspěšným průzkumům manželům Baštovým, došlo k podstatnému nárůstu počtu lokalit chamské kultury a k jejich bližšímu studiu. Oba se věnovali cíleně výšinným lokalitám v oblastech západních Čech. Především se soustředili na povodí říčky Střely v letech 1980 - 1982 a Úterského potoka v letech 1981-1984. Díky zásluhám manželům Baštovým a M. Metličky bylo objeveno v 80. letech celkem 32 nových lokalit, čímž se stávající počet lokalit podařilo zdvojnásobit (Bašta – Baštová 1989; John 2010, 11). Od 80. let se chamskou kulturou zabíral také J. Prostředník, který na toto téma vypracoval svou magisterskou a rovněž disertační práci, ve které se zaměřil především na detailní typologii keramiky chamské kultury (Prostředník 2001; John 2010, 11). Na počátku devadesátých let můžeme pozorovat zřetelný úbytek v počtu nově objevených lokalit. Tento pokles byl zřejmě zapříčiněn ukončením prospekčních projektů manželů Baštových a taktéž díky tomu, že se většina archeologických institucí soustředila spíše na záchranné výzkumy, vyvolané stavebními činnostmi (John 2010, 11).

Doklady osídlení chamské kultury nám koncem 20. století přinesl výzkum v okolí Města Touškova v zaniklé pískovně poblíž polohy „U Židovského hřbitova“. Ve stěně pískovny byla objevena kulturní vrstva s početnými nálezy eneolitické keramiky. Následně při skrývce byla objevena horní vrstva kamenných shluků s četnými zlomky keramiky. Nálezy chamské keramiky ukázaly, že kameny souvisí s osídlením v této době. Dále byly zjištěny drobnější kúlové jamky, který tvořily neúplný půdorys nadzemní konstrukce. V roce 2000 byly díky sondáži odhaleny další dvě kúlové jamky doplňující půdorys nadzemní konstrukce a byla potvrzena existence půdorysu chamského obydlí o velikosti 3,5 x 3,5 m. Výzkum v městě Touškově tedy odhalil první rovinné sídliště chamské kultury a první přesvědčivý půdorys chaty s nadzemní kúlovou konstrukcí (Metlička 2000, 155 – 156).

Do období 70. – 90. let patří také záchranný výzkum v pískovně „Na vrchu“, ležící zhruba půl kilometru východně od klučovského hradiště. Tento výzkum probíhal pod vedením J. Kudrnáče a objekty, které zde byly zjištěny, náležely třem eneolitickým kulturám: řivnáčské, kulovitých amfor a se šňůrovou keramikou. Nejstarší osídlení pochází ze staršího stupně řivnáčské kultury (Zápotocký – Kudrnáč 2008, 83).

Z této doby byly zachyceny dvě sídlištní areály, severní a jižní. Severnímu areálu náležely čtyři objekty a jižnímu areálu připadalo 32 objektů. Zdejší sídlištní jednotku interpretujeme jako pozůstatek osady, která představuje typ náhorní lokality situované v otevřené nestrategické poloze. Rovněž zde bylo objeveno sídliště slezské skupiny kultury kulovitých amfor a pohřebiště kultury se šňůrovou keramikou. Výzkum klučovské pískovny má zásadní význam pro poznání českého eneolitu (Zápotocký – Kudrnáč 2008, 83).

Doklady osídlení řivnáčské kultury prokázal výzkum probíhající v letech 1980 – 1989 na skalní ostrožně nad mlýnem Denemarkem, nacházející se zhruba 1 km od jižního okraje Kutné Hory. Tento výzkum byl vedený bylanským pracovištěm Archeologického ústavu ČSAV. Výzkum odhalil, že na vrcholové ploše denemarské ostrožny se nacházelo řivnáčské výšinné sídliště. Tento kompletní výzkum přispěl k zásadnímu poznání řivnáčské kultury díky relativní monokulturnosti lokality (Zápotocký – Zápotocká 2008, 7).

Jak jsem zmínil výše, v pískovně „Na vrchu“ máme také doklady sídelní aktivity slezské skupiny kultury kulovitých amfor. Jedná se o jámový objekt a intruzi keramiky KKA v řivnáčských sídlištích. Stopy sídlištního areálu této kultury jsou zde překvapující, jelikož sídliště této kultury jsou na území Čech vzácná (Zápotocký – Kudrnáč 2008, 83). Tyto stopy obytného areálu představují první doklad sídelního prostředí této skupiny a rovněž keramika představuje první soubor nezdobené užitkové keramiky na našem území (Zápotocký – Kudrnáč 2008, 83). V 90. letech byla kultura kulovitých amfor na našem území souhrnně zpracována. Byly celkově publikovány hroby ze severozápadních Čech a definována sídelní keramika západní větve (Zápotocký – Dobeš 2000). Bylo také pojednáno o památkách kultury kulovitých amfor z východních Čech, které byly zařazeny do eneolitického kontextu (Dobeš 2008, 116).

5.5.4 Kultura se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů

V předchozí kapitole jsem zmínil výzkum, který probíhal od 60. let do roku 1977 v pískovně v poloze „Na vrchu“. Kromě dvou výše zmíněných kultur (kultura řivnáčská a kulovitých amfor), je kultura se šňůrovou keramikou třetí eneolitickou kulturou, která zde byla přítomna (Zápotocký – Kudrnáč 2008, 35).

Pohřebiště, které zde bylo objeveno, tvoří 11 kostrových hrobů, původně zřejmě mohylových. Toto pohřebiště je teprve čtvrtým pohřebištěm této kultury ve východní části středních Čech. Z hlediska chronologického zařazení spadají tyto hroby do II. (střední) a III. (mladší) nálezové skupiny M. Buchvaldka (1986; Zápotocký – Kudrnáč 2008). Význam tohoto výzkumu pro poznání českého eneolitu byl zřejmý již v letech, kdy byl výzkum realizován. Velká rozloha umožnila rekonstruovat prostorovou strukturu areálů všech tří přítomných eneolitických kultur. Pro jejich následnost svědčí vertikální stratigrafii, intruze a vzájemný vztah objektů (Zápotocký – Kudrnáč 2008, 35, 83).

Toto období je pro kulturu se šňůrovou keramikou ve znamení tvorby celé řady katalogů. V 80. až 90. letech byla vytvořena v rámci sborníku *Praehistorica*, série osmi katalogů obsahující nálezy kultury se šňůrovou keramikou. O tvorbu těchto katalogů se zasloužil především M. Buchvaldek a M. Dobeš. V roce 1982 vyšel první díl z této série katalogů, který obsahoval nálezy z oblasti Kolínska a Kutnohorska (Buchvaldek 1982). O pět let později vyšel díl druhý a třetí. Nejprve díl druhý obsahující nálezy z povodí Lomnického potoka. Podnětem ke zpracování tohoto souboru se stal záchranný výzkum pohřebiště v Břešťanech (okres Teplice), který probíhal v letech 1982 a 1983 (Buchvaldek – Velímský 1987). Třetí díl se zaměřil na nálezy z oblasti Teplicka a Ústecka. Tato třetí práce navazuje na první zmíněné katalogové zpracování (Buchvaldek – Cvrková – Budínský 1987). V roce 1991 vyšly další tři části této osmidílné série. Čtvrtá část katalogu se zaměřila na oblast Duchcovska (Dobeš - Rusó - Buchvaldek 1991). Pátá část katalogu se zabývala oblastí Bílinska a v poslední části katalogu se autoři věnovali nálezům pocházejícím z hlavního města Prahy (Dobeš – Budínský – Buchvaldek - Muška 1991; Buchvaldek – Havel – Kovářik 1991). O dva roky později vyšel ještě díl sedmý a osmý. Sedmá část katalogu se věnuje nálezům pocházejícím z Chomutova (Dobeš 1993) a osmá část studia se věnuje oblasti Mostecka (Dobeš – Buchvaldek 1993).

Kultura se šňůrovou keramikou byla u větší části prehistoriků spojována s počátky tzv. Indoevropanů. S. Vencl ve svém článku: K problému sídlišť kultur s keramikou šňůrovou (1994) tvrdí, že nomádský či polonomádský způsob života praktikovali i lidé kultury se šňůrovou keramikou ve střeoevropských a západoevropských podmínkách, a že začali praktikovat hospodářství založené na pěstování obilí a chování dobytka (stejná idea jako E. Neustupný; Vencl 1994).

Dále Beneš tvrdí, že neexistuje důvod se domnívat, že lidé kultury se šňůrovou keramikou nepraktikovali archaické orné zemědělství s převahou obilnářství a se složkou hospodářství, založenou na chovu domácích zvířat (stejný názor jako E. Neustupný). Také tvrdí, že nositelé kultury se šňůrovou keramikou se svým způsobem obživy výrazně nelišili od starších populací eneolitu. Svě tvrzení podkládá tím, že žádné archeologické prameny z evropských oblastí, ve kterých se zachovaly sídlištní pozůstatky kultury se šňůrovou keramikou, nesvědčí o ekonomice založené na pastevectví. Nové výzkumy přinesly poznatky o rezidenčních a trvalých sídlištích a půdorysy domů. Byl zde také zjištěn způsob obživy založený na obilnářství s výrazným podílem loveckých aktivit (Beneš 1994, 627).

Doklady sídlištního typu šňůrové keramiky nám přinesl výzkum v krasové puklině na vrchu Bacín (okres Beroun). Tento výzkum se uskutečnil v roce 1994 a došlo při něm k nálezů nádoby sídlištního typu šňůrové keramiky. Samotný nález a jeho okolnosti jsou v současném nálezovém fondu Čech zatím neobvyklé. Způsob uložení tohoto nálezů a charakter nálezové situace nasvědčuje kultovnímu významu (Matoušek – Turek 1998). Vzhledem ke tvaru této nádoby a výzdobným motivům, ji řadíme spíše k typu sídlištních zásobnic a ke skupině nepočtených keramických nálezů, kterou označujeme za sídlištní produkci kultury se šňůrovou keramikou. Tento nález je také význačný svým geografickým umístěním v rámci sídelní oikumeny šňůrové keramiky, jelikož právě Berounsko je na samém okraji tohoto teritoria a nálezů z tohoto období jsou zde jen velmi slabě zastoupeny (Matoušek – Turek 1998, 359 – 374).

Druhou mladoeneolitickou kulturou, mám na mysli kulturu zvoncovitých pohárů, se v Čechách a v dalších oblastech zabýval v 70. letech také S. J. Shennan. Tento badatel hovoří o tzv. pohárovém balíčku – typické artefakty jako jednotící kulturní prvek, spojující někdy odlišné kulturní tradice. M. Buchvaldek v roce 1978 naznačil problém vzniku zvoncovitých pohárů, jako otázku etnické kontinuity a diskontinuity v mladším eneolitu a představil obě kultury (KŠK a KZP) jako částečně současné a společně se vyskytující (Buchvaldek 1978, 49 – 50, 59). J. Havel současně publikoval první studii, která byla zaměřena na pohřební rítus zvoncovitých pohárů. M. Kuna a V. Matoušek dále zpracovali měděnou industrii tohoto období ve střední Evropě (Kuna – Matoušek 1978). Rekapitulaci domácích a evropských výzkumů o zvoncovitých pohárech a topografickou analýzu nalezišť kultury se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů provedl později v roce J. Turek (Turek 1996).

5.6 Současné pojetí českého eneolitu

V současnosti dělíme eneolit do čtyř období, podle terminologie, která byla vytvořena v roce 1960. Jedná se o časný, starší, střední a mladší eneolit. Časný eneolit můžeme dále dělit na dva stupně (viz níže). Starší eneolit se skládá z kultury nálevkovitých pohárů a na konci tohoto období spatřujeme nejstarší bolerázský stupeň badenské kultury. Střednímu eneolitu náleží kultura badenská, řivnáčská, chamská a na závěr kulovitých amfor. Do mladšího eneolitu řadíme pouze dvě kultury, a to kulturu se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů. V dnešní době se bádání ubírá jiným směrem, než tomu tak bylo v předchozích obdobích. Badatelé se zaměřují především na obytné a kultovní areály, dále ohrazení, pohřebiště a prostorové rozmístěné hrobové výbavy.

5.6.1 Časný eneolit

Časný eneolit dnes můžeme rozdělit do dvou stupňů. Do prvního stupně řadíme skupiny pozdně lenyngelské, jako je skupina Střešovice a tzv. Aichbühl. Později sem řadíme také starší jordanovskou skupinu. V tomto období pokračuje v keramice ještě předchozí neolitický vývoj. Druhý stupeň časného eneolitu je tvořen starším a mladším podstupněm. Starší podstupeň obsahuje období mladší skupiny jordanovské, starší michelsberskou fázi a keramický schussenriedský typ. Keramika tohoto období je do značné míry eneolitického rázu. Mladší podstupeň je tvořen mladší fází kultury michelsberské. Celkový charakter této keramiky je už zcela eneolitický (Neustupný 2008b, 54 – 56).

E. Neustupný člení časný eneolit do 7 fází. Fáze 1 patří skupině Střešovice, fáze 2 starší fázi jordanovské kultury, která je reprezentována nálezy z lokality Praha – Bubeneč. Třetí fáze je tzv. přechodná skupina mezi I. a II. stupněm (hypotetická fáze). Do fáze 4 řadíme mladší jordanovskou kulturu a skupinu Jenštejn. Fázi 5 přiřazuje Neustupný michelsberské keramice středního stupně, která je reprezentována nálezy z Bylan Nade vsí, fázi 6 patří michelsberská keramika pokročilého rázu, která zhruba odpovídá lokalitě Močovice. Do poslední 7 fáze spadá michelsberská keramika mladšího rázu, která je reprezentována nálezy z Mostu – Čepirožské výšiny (Neustupný 2008b, 56).

V současné době se E. Neustupný domnívá, že v Čechách není přítomna schussenriedská kultura, ale pouze schussenriedská keramika, konkrétně schussenriedské džbánky, které Neustupný řadí do své páté fáze časného eneolitu. Tyto džbánky dožívají snad ještě ve fázi 6, ale v poslední 7 fázi již schussenriedskou keramiku nenalezneme (Neustupný 2008b, 54 - 56).

Časně eneolitické nálezy z oblasti západních Čech jsou známé již od 60. let 20. století. V současné době pro západočeský pravěk máme k dispozici řadu lokalit z období časného eneolitu, které jsou nejčastěji zařazené do kultury michelsberské, schussenriedské a jihoněmecké kultury münchöfenské, která se vyvíjela ve stejném období jako kultura jordanovská (Křišťuf 2009b; John 2010, 6). V dnešní době máme ze západočeského regionu k dispozici zhruba dvě desítky lokalit z časného eneolitu, z nichž třináct bylo publikováno. Můžeme zde zmínit například lokality Plzeň – Litice, Plzeň – Křimice, Plzeň – Radobčice, Vochov, Bdeněves – „Za školou“ a další (Křišťuf 2009b, 206). Jisté odlišnosti u artefaktů, oproti středním a severozápadním Čechám, vidíme v západních Čechách. Rozdíl se týká především jordanovských nálezů, které v západních Čechách prakticky neregistrujeme. Díky přítomnosti artefaktů münchöfenské kultury v západních Čechách a jejímu společnému časovému výskytu s kulturou jordanovskou, můžeme hovořit o určitém vztahu mezi těmito dvěma kulturami. Rovněž zde můžeme hovořit o tom, že kultura münchöfenská mohla mít určitý vliv na kulturu jordanovskou. Je to především díky tomu, že mezi těmito dvěma kulturami spatřujeme u nádob jisté podobnosti a kromě toho výzdobné motivy, které jsou v Bavorsku typické pro kulturu münchöfenskou, se vyskytují také na nádobách kultury jordanovské ve středních Čechách (Křišťuf 2009b, 206).

Jedním z období eneolitu, kterému se P. Křišťuf věnuje, je časný eneolit. Křišťuf ve své práci – Časný eneolit v Čechách a jejich středoevropském okolí, se pokusil na základě archeologických pramenů o testování teoretického modelu kontinuálního společenského vývoje, který vytvořil především na základě názorů E. Neustupného. Tento model obsahoval data, která byla zachycena během archeologických výzkumů v evropských oblastech. Na základě těchto dat byla vytvořena určitá představa o tom, jakým způsobem funguje lidská společnost. Křišťuf se věnoval především struktuře osídlení, pohřebišťům, příkopovým ohrazením a částečně též chronologii (Křišťuf 2009a).

Na základě tohoto studia došel Křišťuf k závěru, že michelsberská kultura z hlediska pohřebních praktik a výskytu ohrazených poloh odpovídá jeho teoretickému modelu, jelikož u této kultury můžeme předpokládat manipulaci s ostatky v rámci určitých areálů, které zde v rámci modelu předpokládá. Naopak jordanovská kultura tomuto modelu nevyhovuje, jelikož u jordanovské kultury chybí doklady manipulace s ostatky v rámci nějakých rituálů, které zde byly předpokládány. Navíc se ukazuje, že jordanovská pohřebiště vycházejí z neolitické tradice a osídlení této kultury se nesoustředí na tak výrazné polohy, jako kultura michelsberská. Díky analýze prostorové distribuce časně eneolitických komponent v rámci Čech se ukázalo, že osídlení všech kultur nenavazuje na předešlé starší osídlení. Z tohoto důvodu tedy vidíme změny ve struktuře osídlení na počátku časného eneolitu, tak také v jeho průběhu (Křišťuf 2009a). Křišťuf tedy souhlasí s E. Neustupným (2008), že vývoj časného eneolitu v Čechách můžeme rozdělit na jordanovskou kulturu a postjordanovské období. Z hlediska typologického vývoje keramiky Křišťuf souhlasí s Neustupným (2008) v tom, že existuje určitá diskontinuita mezi starším a mladším stupněm jordanovské kultury. Naopak vývoj skupiny Jenštejn se zdá být plynulý. Na tuto skupinu, která je shodná s mladší fází jordanovské kultury, navazují keramické soubory, které obsahují schussenriedské džbány (Křišťuf 2009a, 161 – 166).

Během let 2008 - 2009 se podařilo P. Křišťufovi shromáždit a datovat pomocí radiokarbonové metody 6 vzorků, pocházejících z kontextů, které byly na základě keramických střepů datovány do časného eneolitu. Jedná se o 3 vzorky z lokality Praha – Dáblice – ul. Legionářů, 2 vzorky z Prahy Dolní Liboce v poloze Šestákův statek a jeden vzorek z lokality Kněžívka. Tyto data díky absenci radiokarbonových dat pro oblast Čech, srovnal Křišťuf s 33 soubory z Německa, pocházející z kontextu schussenriedské kultury. Z těchto dosavadních dat se zdá, že vývoj schussenriedské kultury v Čechách je oproti Německu posunut. Dále z dat pro mladší fází jordanovské kultury vyplynulo, že v době jejího rozšíření do Čech, můžeme sledovat v Německu kulturu schussenriedskou. Tyto radiokarbonová data představují jedny z prvních publikovaných dat pro období časného eneolitu v Čechách. Křišťuf se domnívá, že absence absolutních dat pro toto období je právě jeden z problémů, který řešíme při současném studiu časného eneolitu (Křišťuf 2012, 61 – 65).

Archeologické prameny o pohřebních praktikách pro časný eneolit v Čechách jsou velice chudé. Zatímco pro jordanovskou kulturu máme alespoň nějaké doklady o pohřbívání, tak pro postjordanovské období doklady chybí. V roce 1978 E. Neustupný uvedl, že pro michelsberskou kulturu nemáme v Čechách doloženy michelsberské pohřby. V roce 2003 bylo v Čechách identifikováno devět michelsberských hrobů. Pouze u dvou z nich můžeme říci, že se jedná skutečně o pohřby, které náleží kultuře michelsberské. Je to hrob z Libiše u Neratovic a z Velké Vsi (Křišťuf 2011).

Pohřby jsou evidovány především v Německu. Z této oblasti známe celkem 119 pohřbů a dalších 7 hrobů pochází z Čech. Pohřební ritus michelsberské kultury se liší v mnoha aspektech, oproti pohřebnímu ritu kultur, které předcházejí tuto kulturu (Křišťuf 2011, 27). Pro kulturu jordanovskou je typické pohřbívání v rámci samostatných pohřebních areálů, vyskytují se pohřby celých těl a dominuje zde pohřbívání ve skrčené poloze na pravém boku. Shledáváme tedy, že pohřební praktiky jordanovské kultury se podobají předešlému neolitickému období, naopak pohřební ritus michelsberské kultury je evidentně odlišný. V kultuře michelsberské sledujeme jasnou dominanci ukládání mrtvých těl v rámci ohrazených areálů. Fenomén u michelsberské kultury je výskyt částí lidských těl a převažuje zde skrčená poloha na levém boku. Navíc většina pohřbů není umístěna ve skrčené poloze, ale v pozicích, které označujeme jako pohození. Účel michelsberských ohrazení býval spojován s ohrazením obytných komponent, nebo obchodních areálů. Setkáváme se také s názorem, že tyto ohrazené areály sloužily jako ohrady pro dobytek. V současné době převažují názory, že tato ohrazení se považují za kultovní nadkomunitivní areály (např. Neustupný; Křišťuf 2011, 27 - 33).

5.6.2 Starší eneolit

Starší eneolit je období, které prakticky zaujímá pouze jedna kultura: kultura nálevkovitých pohárů. Pouze na konci tohoto období můžeme ve středních Čechách spatřit nejstarší bolerázský stupeň kultury badenské (Zápotocký 2000; Neustupný 2008c, 60).

Toto období začíná v Čechách baalberskou fází kultury nálevkovitých pohárů, u které zatím není zřejmé, odkud se dostala do Čech. Uvažuje se o dvou možnostech, buď se baalberská fáze KNP dostala do Čech z Moravy, nebo mohla vzniknout v souvislosti s pozdní fází michelsberské kultury. Dále období kultury nálevkovitých pohárů pokračuje širemskou fází a na jejím závěru fází salzmündskou (Neustupný 2008c, 60 – 61). Ani tato poslední zmíněná fáze kultury nálevkovitých pohárů není v Čechách bez problému. Uvažuje se o tom, že mohla zaniknout v prostředí badenské kultury, která k nám přišla od jihovýchodu (Zápotocký 2000). Zrovna tak mohla vyústit do české badenské kultury, tak jak se předpokládalo v dřívější době. Počet nalezišť kultury nálevkovitých pohárů v 50. letech nepřekračoval 100 katastrů, v 80. letech stoupl tento stav na 350 lokalit a dnešní stav odhadujeme na zhruba 400 – 450 lokalit. Konkrétní počet lokalit vyslovit nemůžeme, jelikož některé nálezy jsou stále nezpracované a jejich kulturní určení a přesnější datování zatím neznámé (Zápotocký 2008c, 62). S ohledem na dosavadní poznatky, stav výzkumů a situaci, která panuje na sousední Moravě, ve Slezsku a středním Německu, členíme vývoj české skupiny kultury nálevkovitých pohárů na dvě časová období: starší, kam patří fáze baalberská a širemská a mladší období se salzmündskou fází (Zápotocký 2008c, 63).

Stejně tak, jako pro časný, tak ani pro starší eneolit nemáme v Čechách dochovány mohyly, ale neznamená to, že nemohly existovat. Zrovna tak, jako v jiných pravěkých obdobích, mohly být mohyly časného a staršího eneolitu zničeny např. obděláváním půdy. Co se týče prostorového rozmístění hrobů, u časných a starších eneolitických hrobů sledujeme velké vzdálenosti mezi jednotlivými hroby, ovšem na základě této skutečnosti nedokážeme s jistotou říci, zda tyto hroby byly kryté mohylami (Křišťuf 2004). U hrobů z období časného a staršího eneolitu předpokládáme spíše existenci tzv. dlouhé mohyly, než mohyly kruhové, a to na základě uspořádání hrobů v řadě za sebou, které zpozoroval již dříve V. Moucha (Moucha 1963). Takovéto uspořádání hrobů můžeme pozorovat například u některých hrobů ve Velkých Žernosekách nebo v Klučově u Českého Brodu. Pro existenci mohyl hovoří i prostorové rozložení hrobů na Velkých Žernosekách, kde sledujeme pravidelnosti v uspořádání hrobů a přítomnost kamenné vrstvy. Na základě těchto faktů pokládá Křišťuf existenci dlouhých mohyl v Čechách za prokázanou (Křišťuf 2004, 288 – 290; Křišťuf – Švejcar 2013).

5.6.3 Střední eneolit

Osou kulturního vývoje Čech se v tomto období stává kultura badenská. Dnes není zatím zřejmé, zda je tato kultura pokračováním bolerázské skupiny. Českou badenskou kulturu dnes můžeme rozdělit do 2 fází – Lysolaje a Kamýk. Vyústěním badenské kultury typu Kamýk je kultura řivnáčská (Neustupný 2008c, 61).

Řivnáčská kultura představuje českou kulturní skupinu, která vyrostla z lokální české varianty badenské kultury a představuje jednu z nejvýraznějších kulturních skupin našeho eneolitu. Z celkového obrazu, jak jej popisují poznatky z Denemarku, je zde patrný vysoký životní standard této kultury (Zápotocký – Zápotocká 2008). Důležitý je vztah řivnáčské kultury s jevišovickou kulturou. Inventář obou kultur si je velmi blízký. Mezi těmito kulturami nacházíme vzájemný kontakt, který se ukazuje na tvarech a výzdobě nádob na výšinných sídlištích. Tento vztah obou kultur postupně sílil a maxima dosáhl v období mladšího řivnáčského stupně, což dokládají i keramický nálezy z Denemarku (Zápotocký – Zápotocká 2008).

Územně blízká řivnáčské kultuře je kultura chamská v západních a jižních Čechách, jejíž vznik je spojován s badenskou kulturou. Mezi ní a řivnáčskou kulturou můžeme nalézt hraniční zónu, která se projevuje nálezy smíšeného charakteru (Prostředník 2001; Zápotocký – Zápotocká 2008, 271). Tato kultura je dnes rozšířena v jihozápadních a jižních Čechách a je paralelou kultury řivnáčské ve středních Čechách. Chamská kultura je velice podobná kultuře řivnáčské a ještě dnes její mnohé nálezy nelze odlišit od kultury řivnáčské (Neustupný 2008d, 88). V současnosti opět dochází k mírnému vzestupu počtu objevených chamských lokalit, na čemž mají největší zásluhu pracovníci Západočeského muzea v Plzni (M. Metlička, A. Štěrbová a E. Čedíková). Jak jsem již zmiňoval v předešlé kapitole o chamské kultuře, tak od 80. let 20. století se chamskou kulturou zabývá J. Prostředník (2001).

Střednímu eneolitu v západních Čechách se věnoval Jan John, který ve své práci shrnul informace o 75 výšinných lokalitách v této oblasti. Dosud nám ale stále chybí jakékoliv doklady o pohřbívání a donedávna chyběla i rovinná sídliště (John 2010).

Kromě nezvyklé polohy obytných komponent, nevybočuje podle Johna chamská kultura v západních Čechách z našeho zemědělského pravěku, což potvrzuje i hustota lokalit v krajině. John také zjistil, že většina lokalit se nachází do 200 m od vodního zdroje a do 300 m zemědělsky využívaných ploch. Rovněž bylo zjištěno, že více než polovina těchto chamských výšinných lokalit nebyla využívána v žádném jiném období. Na základě artefaktů vyčleňuje J. John tzv. klasickou a pozdní fázi chamské kultury. Rovněž díky nově získaným radiokarbonovým datům a následným srovnáním s absolutními daty chamské kultury v Bavorsku, řivnáčské a jevišovické kultury, bylo zjištěno, že všechna západočeská data pocházejí ze závěru středního eneolitu. Některá z radiokarbonových dat jsou ale natolik nízká, že zde nemůžeme vyloučit mírný přesah využívání těchto lokalit v mladém eneolitu (John 2010, 62 – 63).

5.6.4 Mladší eneolit

Dnes můžeme do mladého eneolitu zařadit kulturu se šňůrovou keramikou a zvonovitých pohárů. Tyto mladoeneolitické kultury mají nápadně společné rysy. Mají například společné to, že obě zaujímají velké geografické rozšíření, které u obou pokrývá téměř polovinu kontinentu. Dalším společným rysem obou těchto kultur jsou jednotlivé hroby pod okrouhlými mohylami. Zemřelí byli ukládáni do hrobu ve skrčené poloze a to tak, že ženy ležely vždy na opačném boku než muži. V hrobové výbavě představují dodnes důležitou roli poháry, především mimo území Čech. Z tohoto důvodu jsou někdy tyto dvě kultury zařazeny pod společný název pohárové kultury. Dnes na území Čech známe přes 1200 hrobů kultury se šňůrovou keramikou, pocházejících z více než 300 lokalit. Stav zveřejněných nálezů kultury se šňůrovou keramikou je v současné době solidní a to především díky celoživotní zásluze M. Buchvaldka. Jak jsem již zmínil v předešlé kapitole o kultuře se šňůrovou keramikou, M. Buchvaldek společně s celou řadou spolupracovníků publikoval prakticky všechny nálezy kultury se šňůrovou keramikou v Čechách (Neustupný 2008f, 125).

Prostorovému rozložení hrobové výbavy kultury se šňůrovou keramikou se věnovala v roce 2004 T. Kovářová. Ve svém článku: *The spatial distribution of artefacts in Corded Ware graves*, Kovářová prezentuje metodu založenou na rozdělení hrobové jámy do prostorových sektorů, za použití dvou odlišných analýz. Na základě výsledků provedených analýz je zřejmé, že umístění hrobové výbavy do hrobu mělo poměrně přísná pravidla a že se nejspíše využívala celá plocha hrobové jámy. Podle Kovářové, tedy hrobová výbava zřejmě vytváří seskupení, které má určitý ideologický smysl. Dále tvrdí, že hrobová výbava a rozmístění jednotlivých artefaktů nebylo ukládáno náhodně. Studium prostorového rozložení, nám může pomoci při rekonstrukci pohřebních areálů, zvyků a diferenciací mezi sociálními kategoriemi (Kovářová 2004, 21 – 26). Na toto téma existuje v české archeologické literatuře velmi málo studií. První, kdo hovořil o této problematice, byl M. Buchvaldek a D. Koutecký ve vztahu k pohřebišti Vikletice (1971). O tomto tématu rovněž hovořil E. Neustupný a Z. Smrž ve svém článku o Čachovickém pohřebišti kultury se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů (Neustupný – Smrž 1989).

Následně v roce 2005 se P. Křišťuf zabýval měřením džbánů českého eneolitu, konkrétně jejich objemem. Pokusil se o rekonstrukci sociálního světa eneolitických populací ve střední Evropě (Křišťuf 2005). Pro tuto rekonstrukci použil džbány, jako artefakty, které můžeme označit za picí keramiku. V této práci se zaměřil na džbány kultury řivnáčské, nálevkovitých pohárů a se šňůrovou keramikou. Na základě svého modelu předpokládal odlišnosti mezi muži a ženami, které by se měly projevit na velikosti džbánů. Dále především u kultury se šňůrovou keramikou se zaměřil na výzdobu na těchto džbánech, jelikož u této kultury sledujeme větší počet výzdobných motivů. Pomocí vektorové syntézy se pokusil o rozdělení souboru džbánů podle pohlaví zemřelého. Později na základě provedené analýzy a syntézy velikosti a výzdoby džbánů, došel k závěru, že pro KŠK předpokládá společnost založenou na pohlavní diferenciaci. Ze syntézy mu vyplynulo, že džbány s objemem menším než 2 litry patřily ženám a džbány s větším objemem naopak mužům. Současně zjistil, že nezdobené džbány byly ukládány spíše do ženských hrobů a džbány zdobené do hrobů mužských (Křišťuf 2005).

V samotné výzdobě kultury se šňůrovou keramikou P. Krištuf pozoruje určité typy výzdoby, které ale nejsou pohlavně specifické. Technika rytí se objevuje spíše na ženských džbánech, kdežto otisk šňůry zase na džbánech mužských. Svou prací tedy ukázal, že měření džbánů přináší velmi dobré výsledky, co se týče pohlavní diferenciaci džbánů ve společnosti, a že džbány obsahují velký informační potenciál, který by v budoucnu mohl poskytnout další zajímavé výsledky (Krištuf 2005)

Za posledních sto let bylo vyslechnuto mnoho hypotéz o původu kultury zvoncovitých pohárů. Za oblast vzniku zvoncovitých pohárů byla pokládána střední Evropa, Iberský poloostrov, severozápadní Afrika a v současné době i nově povodí dolního Rýna. Dosud však otázka původu kultury zvoncovitých pohárů nebyla zodpovězena. V současné době se výzkum této kultury zaměřuje na jednu ze stěžejních otázek a to je vysvětlení významu fenoménu zvoncovitých pohárů, jakým způsobem tento kulturní komplex vznikl a jaká byla příčina rozšíření se do velké části Evropy (Turek 2005). Podle Jana Turka symbolický systém tohoto období navazuje na ideologickou strukturu kultury se šňůrovou keramikou. Kultura zvoncovitých pohárů se objevuje, jako významný fenomén kulturní uniformity v západní a střední Evropě v polovině 3. tisíciletí (Turek 2012, 183). Tento fenomén podle Turka nabýval různých podob a snad i symbolické a ideologické náplně podle vzdálenosti od ústřední oblasti rozšíření. V některých oblastech byl tento fenomén přijímán jako celek a v některých regionech byly přijímány pouze některé prvky hmotné kultury (Turek 2012, 183). Nové studie prokazují, že uniformita zvoncovitých pohárů mohla souviset se sdílením společných kulturních tradic v rámci rozšířených skupin v Evropě, spíše než s dálkovou směnou artefaktů (Turek 2006, 277; 2012, 190 – 191). Pokud budeme hovořit o pohřebištích, tak nejrozsáhlejší část nálezového fondu nalezneme v Čechách, kde bylo evidováno téměř 500 lokalit. Mezi nejvýznamnější pohřebiště patří Mochov, Praha 6 – Lysolaje, Lochenice, Neratovice, Čachovice, Brandýsek a Kolín. Především pohřebiště jsou dnes stále hlavním pramenem poznání této kultury (Turek 2008, 148).

6 Souhrn

Svou práci jsem chronologicky rozdělil do šesti časových období, z důvodu, aby byla práce přehlednější, a aby lépe vynikly významné mezníky, ke kterým došlo během utváření současného stavu eneolitu.

První periodu, kterou jsem v práci vyčlenil, je období 19. století. Větší část tohoto období zaujímalo romantické paradigma, které ovlivnilo především Jana Erazima Vocela a Josefa Ladislava Píče (Neustupný 2007). V tomto období vznikají první syntézy právě těchto dvou badatelů a dochází k objevu prvních nálezů kultury jordansmühlské, kulovitých amfor a zvoncovitých pohárů (Vocel 1868; Píč 1899). Rovněž se v poslední třetině tohoto období objevilo evolucionistické paradigma, které u amatérských archeologů přežívalo až do 30. let 19. století. Hlavním tématem tohoto paradigma bylo především vyčleňování period. Jedním z hlavních představitelů tohoto paradigma byl Oscar Montelius, který období odpovídající středoevropskému eneolitu označoval za neolit, který vyčlenil na čtyři periody. Dalším významným představitelem, který se o něco podobného pokusil ve střední Evropě, byl Paul Reinecke. Tento badatel je významný především rozdělením doby bronzové na čtyři období. Z našich archeologů byl v této době tímto paradigmatickým ovlivněn např. J. Palliardi, J. Axamit, E. Neustupný, nebo M. Zápotocký (Neustupný 1976, 127; 2007).

Ve druhé kapitole této práce jsem se věnoval období mezi léty 1906 – 1932. V této době přežívalo ještě evolucionistické paradigma (Neustupný 1976). Tímto paradigmatickým, jak jsem zmínil výše, byl ovlivněn především J. Palliardi, který v roce 1914 vytvořil periodizaci období, které dnes můžeme označit za eneolit (Palliardi 1914). Tato periodizace byla založená na stratigrafii Starého zámku u Jevišovic. Již v této době J. Palliardi prokázal, že hlavní kulturní skupiny jsou po sobě jdoucí, a že vytváří dlouhé období eneolitu (Palliardi 1914). Od 1. poloviny 20. století se nově v tomto období objevilo paradigma kulturně historické (Neustupný 1976). Český eneolit byl v tomto období označován za dobu přechodní a za krátkou periodu mezi neolitem a dobou bronzovou. K vytvoření tohoto termínu došlo na začátku 20. století K. Buchtelou a L. Niederlem (Buchtela – Niederle – Matiegka 1910, 2).

Za samostatné kultury byly v této době považovány pouze kultura se šňůrovou keramikou, zvoncovitých pohárů, kulovitých amfor a jordansmühlská (Neustupný 2008, 11). Zbytek eneolitu spadl pod nově vytvořený termín „kultura nordická“ (Buchtele – Niederle – Matiegka 1910). Celkové pojetí této doby bylo důsledkem probíhajícího kulturně historického paradigmatu a také tím, že Čechy byly pod vlivem A. Stockého, který ignoroval práce J. Palliardiho (Neustupný 2008a, 12).

Vzhledem k tomu, že nebyla známa relativní ani absolutní chronologie, byly kultury považovány za migrující etnika. Rovněž se myslelo, že tyto kultury působily dlouhou dobu vedle sebe, na jednom místě a navzájem se ovlivňovaly. Archeologové se zajímali především o výjimečnosti, u kterých předpokládali, že představují výsledek migrací a difuze. Ekofakty byly registrovány pouze výjimečně (Neustupný 2008a, 12). V této době se setkáváme s prvními nálezy schussenriedské kultury v Čechách (Štorch 1921; Stocký 1926) a prvně registrujeme baalberskou fázi kultury nálevkovitých pohárů (Stocký 1926). Následně v Karpatské kotlině došlo k vytvoření badenské kultury, která byla až do konce 60. let označována jako kultura s kanelovanou keramikou (Axamit 1932).

Třetím obdobím této práce je období 1939 – 1948. Touto dobou probíhalo stále kulturně historické paradigma, které působilo především na J. Filipa, J. Böhma a J. Neustupného (Neustupný 1976). Na začátku druhé světové války se také začal objevovat termín eneolit (Neustupný 2008a, 12). Toto období bylo dobou německé okupace a druhé světové války, která probíhala v letech 1939 – 1945. Období mezi těmito léty bylo typické tím, že docházelo k uzavírání českých univerzit, velkých museí, Archeologické ústavy podléhaly německému doзору a veškerá tvorba českých odborných časopisů byla zastavena (Filip 1948). Úroveň vědy se snažili badatelé zachránit alespoň tvorbou samostatných publikací, které byly přístupné širší veřejnosti. Po skončení německé okupace a obnovení samostatnosti české země, došlo k opětovnému rozvoji české vědy (Filip 1948, 23). Touto dobou jsme se pravidelně setkávali s termínem eneolit, který se z počátku objevovat spíše sporadicky. Stávající pohled na eneolit, který byl v této době stále obrazem kulturně historického paradigmatu, začínal být pomalu opouštěn (Neustupný 2008a, 12).

Do čtvrtého období jsem zařadil v této práci 50. a 60. léta. V 50. letech došlo k přijetí již dřívějšího názoru J. Palliardiho, že eneolit je období dlouhého trvání, skládající se z následujících kultur. Také došlo k vytvoření termínu pozdní eneolit J. Neustupným (Neustupný – Neustupný 1960). Kultura se šňůrovou keramikou byla rozdělena na tři fáze M. Buchvaldkem (1955) a touto dobou se také na Slovensku objevil bolezský typ kultury s kanelovanou keramikou (Zápotocký 2008d). Na počátku 60. let bylo předešlé paradigma vystřídáno paradigmem novým, konkrétně procesuálním paradigmem. Hlavním představitelem byl americký badatel L. Binford. Archeologové přecházeli k teším procesuálního paradigmatu a jejich zájem se soustředil především na studium ekofaktů, adaptaci lidí na okolní přírodu a okolní lidská společenství, což byl obrovský zvrát v archeologii. Procesualisté se nezajímali o migrace, difuze a nezabývali se také ani symbolickými systémy. Naopak do archeologie byla zavedena metodologie empirických věd a bylo upozorněno na problematiku transformací (Neustupný 2007). Tímto paradigmatickým byl touto dobou ovlivněn také E. Neustupný, který v roce 1956 během konference o chronologii pravěku ČSR v Národním muzeu, prezentoval teorii o tom, že všechna jednotlivá období českého eneolitu nebyla současná, ale že jsme zde měli určitou sekvenci kultur. Později se ukázalo, že jeho tvrzení bylo správné. Na začátku 60. let se objevilo členění eneolitu, které se stalo standardem pro Čechy. Kultura badenská, řivnáčská, chamská a kulovitých amfory byly začleněny do středního eneolitu a kultura se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů byly řazeny do období mladšího eneolitu (Neustupný – Neustupný 1960). Ve 2. polovině 60. let došlo k rozdělení jordanovské kultury na starší a mladší fázi a byl vyčleněn časný eneolit (Neustupný 1969). Mezitím v jihozápadním Německu J. Lüning zpracoval michelsberskou kulturu a vytvořil chronologii její keramiky (Lüning 1968). V téže době došlo k vytvoření absolutní chronologie E. Neustupným a eneolit byl kladen mezi období 4500/4400 – 2300/2200 př. Kr. (Neustupný 1969).

Předposledním obdobím této práce jsou 70. – 90. léta. V tomto období, až do 80. let stále probíhalo procesuální paradigma (Neustupný 2007). Období 70. – 90. let bylo obohaceno zatím nejsouhrnnější publikací jordanovských nálezů, o kterou se postaral J. Lüning (Lüning 1976).

Na základě radiokarbonových a dendrochronologických dat ze švýcarských nákolních osad byla michelsberská kultura kladena E. Neustupným do časného eneolitu (Neustupný 1978) a M. Zápotocký představil svoji koncepci postjordanovského vývoje v Čechách (Zápotocký – Dobeš – Černá 1989). Na konci 70. let došlo k rozdělení kultury nálevkovitých pohárů na starší a mladší stupeň (Zápotocký 2000). Následně v 80. letech se objevilo nové postprocesuální paradigma, které vzniklo jako reakce na předchozí procesuální paradigma. Představitelé tohoto paradigma tvrdili, že hlavní význam při vytváření lidské kultury měly symboly, a že artefakty hrály klíčovou roli především ve vztazích mezi samotnými lidmi. Hlavním představitelem tohoto paradigma byl britský archeolog I. Hodder. Postprocesuální paradigma dodnes stále trvá, ale v české archeologii se nějak více neuchytilo (Neustupný 2007). Během působení tohoto paradigma docházelo v českém eneolitu k tvorbě katalogů o kultuře se šňůrovou keramikou, o které se zasloužili především M. Buchvaldek a M. Dobeš (Buchvaldek 1978). V tomto období se rovněž setkáváme s celou řadou výzkumů, které se staly důležité pro vývoj poznání našeho eneolitu. Zmínit bych např. výzkum jedné z nejvýznamnějších lokalit kultury nálevkovitých pohárů, Makotřas (Zápotocký 2000) a výzkum řivnáčského hradiště Kutná Hora – Denemark (Zápotocký – Zápotocká 2008). Nesmím zapomenout ani na výzkum v Městě Touškově, který přinesl první objev rovinného sídliště chamské kultury (Metlička 2000).

Poslední kapitola jsem věnoval současnému stavu bádání. V současné době je eneolit dělen do čtyř období: časný, starší, střední a mladší. Období časného eneolitu je děleno do sedmi fází a vývoj v Čechách lze rozdělit na jordanovskou kulturu a postjordanovské období (Neustupný 2008b, Křišťuf 2009a). Ve starším eneolitu, vývoj kultury nálevkovitých pohárů dnes dělíme na tři fáze: baalberskou, siřemskou a salzmündskou (Neustupný 2008b). Na konci kultury nálevkovitých pohárů můžeme ve středních Čechách spatřit nejstarší bolerázský stupeň badenské kultury (Zápotocký 2000). Následuje střední eneolit, ve kterém badenskou kulturu dělíme na dvě fáze: Kamýk a Lysolaje (Neustupný 2008c). U další kultury řivnáčské nacházíme patrný vysoký životní standard a vzájemný vztah s kulturou jevišovickou. Územně je této kultuře podobná kultura chamská, jejíž mnohé nálezy ještě dnes nelze odlišit od kultury řivnáčské, a proto jsou dnes tyto dvě kultury označovány za současné (Neustupný 2008d, 88).

K chamské kultuře nám dosud chybí jakékoliv doklady o pohřbívání a donedávna chyběla i rovinná sídliště (Zápotocký – Zápotocká 2008). Mladší eneolit zahrnují kultury se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů. Co se týče kultury se šňůrovou keramikou, tak dnešní stav uveřejněných nálezů této kultury je velice dobrý, a to především díky celoživotní zásluze M. Buchvaldka. Pokud zde zmíníme druhou mladoeneolitickou kulturu, tak i přes vyslovení mnoha hypotéz o původu této kultury, neznáme dodnes na tuto otázku přesnější odpověď. V současné době se bádání o kultuře zvoncovitých pohárů zaobírá otázkou významu fenoménu této kultury, a jakým způsobem tento kulturní komplex vznikl. Dnes se této problematice věnuje především J. Turek (Turek 2005; 2012). Poslední souhrnnou publikací, která nám podává informace o celém období eneolitu, je práce E. Neustupného (2008).

7 Závěr

Tato práce se měla zaměřit na historii české archeologie, konkrétně na vývoj bádání o období eneolitu v Čechách, od 19. století až do současné doby. V práci jsem shromáždil nejdůležitější informace o jednotlivých badatelích, definoval jsem jejich přínos pro tuto oblast a rovněž jsem definoval významné mezníky, ke kterým došlo během utváření současného stavu poznání o českém eneolitu.

Na celkovém obrazu dnešního eneolitu měla během utváření tohoto období velký vliv archeologická paradigmat. Každé z těchto paradigmat, které probíhaly během vývoje eneolitu, mělo své předpoklady a představy o tom, jakým směrem se mělo v té době momentální bádání dále ubírat a vyvíjet. Z počátku bylo poznání eneolitu ovlivněno tím, že docházelo k výzkumu menšího množství lokalit a také díky tomu, že se archeologové soustředili především na artefakty s vysokou vypovídající hodnotou. Situace se zlepšila až díky rozvoji archeologických terénních metod. Na vybudování dnešní podoby eneolitu mají největší zásluhu archeologové Miroslav Buchvaldek, Václav Moucha, Evžen Neustupný, Jiří Neustupný, Milan Zápotocký a Emilie Pleslová-Štiková. Zájem těchto archeologů byl především v oblasti typologie a periodizace jednotlivých skupin a snaha vybudovat relativní chronologii. Za důležité mezníky ve vývoji našeho eneolitu považují vytvoření doby přechodní a kultury nordické M. Buchvaldkem a L. Niederlem, dále vytvoření termínu pozdní eneolit J. Neustupným a vytvoření časného eneolitu a absolutní chronologie E. Neustupným. V současné době se vývoj bádání ubírá spíše jiným směrem, než jak tomu bylo v předchozích obdobích. Současná generace archeologů se věnuje především tématům, jako je pohřební ritus a s tím spojené jeho zvyky, praktiky, hrobová výbava, dále sídelní areály a symbolické systémy. Kromě toho se badatelé věnují také prostorové archeologii, a s ní spojeným otázkám týkajících se prostorového rozmístění nálezů. Od velkoplošných destruktivních výzkumů, ke kterým docházelo v minulých stoletích, se dnes archeologové spíše ubírají směrem vedoucím k nedestruktivním výzkumům a destruktivní průzkumy se snaží využívat v co nejmenší míře a omezit je pouze na záchranné výzkumy.

8 Resumé

The goal of this thesis was to outline a view of the history of the knowledge of the Czech Eneolithic and to define the important milestones and changes to which it came during the forming of this period. In this thesis, I described in what way the research of the Eneolithic in Bohemia developed itself since the 19th century till the present. I focused on the origin and the development of particular cultural groups. In the next part of the thesis, I focused on the theories of the individual researchers of this period and I observed the transitions and the differences among their various points of view.

I divided my work into six periods. In the first chapter, I devote myself to the beginning of the exploration of the Eneolithic. Here I mention the first researchers who stood at the very beginning of it. I introduced their first syntheses and I described the genesis of the first Eneolithic cultures. After this part, I added a chapter about the period in which it came to the creation of some complex groups. I monitor these complex groups during the next periods and I focus on their disintegration. At the same time I monitor the differentiation of the present-day Eneolithic cultures and I am also interested in how the periodisation of the Eneolithic developed itself since the early syntheses from the end of the 19th century till the present. In the last chapter, I describe the contemporary state of the research and I also try to pinpoint the differences in the development of the research in comparison with the earlier stages.

9 Seznam použité literatury

- Axamit, J. 1915: Příspěvek ke studiu naší keramiky nordické, Památky archeologické 27, 77 – 86.
- Axamit, J. 1916: Nové nálezy tzv. michelsberské keramiky v Čechách, Památky archeologické 28, 69 – 72.
- Axamit, J. 1930: Nové nálezy jordansmühlské keramiky v Čechách, Památky archeologické 36, 188 – 201.
- Axamit, J. 1932: Bádenská keramika v Čechách, Archeologické rozhledy 38, 2 – 8.
- Bašta, J. – Baštová, D. 1989: Osídlení západních Čech v časném a starším eneolitu, Sborník Západočeského muzea v Plzni 4, 95 – 107.
- Beneš, J. 1994: Pěšky nebo vozem?: k otázce ekonomie nositelů kultur se šňůrovou keramikou, Archeologické rozhledy 46/4, 627 – 628.
- Böhm, J. 1941: Kronika objeveného věku. Družstevní práce Praha.
- Budinský, P. - Buchvaldek, M. - Dobeš, M. - Muška, J. 1991: Katalog šňůrové keramiky v Čechách V. Bílinsko. In: Praehistorica 17, Praha, 75 – 107.
- Buchtela, K. – Niederle, L. – Matiegka, J. 1910: Rukověť české archeologie. Praha.
- Buchvaldek, M. – Koutecký, D. 1970: Vikletice. Ein schnurkeramisches
- Buchvaldek, M. – Cvrková, M. – Budinský, T. 1987: Katalog šňůrové keramiky v Čechách III. Ústecko a Teplick. In: Varia Archaeologica 4, Praehistorica 13, Praha, 123- 146.
- Buchvaldek, M. – Velímský, T. 1987: Katalog šňůrové keramiky v Čechách II. Povodí Lomského potoka na Bílinsku. In: Varia Archaeologica 4, Praehistorica 13, Praha, 63 – 118.
- Buchvaldek, M. – Havel, J. – Kovářik, J. 1991: Katalog šňůrové keramiky v Čechách VI. Praha. In: Praehistorica 17, Praha, 151 – 176.

Buchvaldek, M. 1955: Příspěvek ke třídění šňůrové keramiky v Čechách, Archeologické rozhledy 7, 218 – 242.

Buchvaldek, M. 1978: Kultura se šňůrovou keramikou. In: R. Pleiner – A. Rybová (eds.): Pravěké dějiny Čech, 285 – 300. Praha, Academia.

Buchvaldek, M. 1982: Katalog šňůrové keramiky v Čechách I. Kolínsko a Kutnohorsko. In: Varia Archaeologica 3, Praehistorica 10, Praha, 9 – 29.

Buchvaldek 1986: Kultura se šňůrovou keramikou ve střední Evropě. Praehistorica 12, stran 160. Praha.

Dobeš, M. – Rusó, A. – Buchvaldek, M. 1991: Katalog šňůrové keramiky v Čechách IV. Duchcovsko. In: Praehistorica 17, Praha, 43 - 55.

Dobeš, M. – Buchvaldek, M. 1993: Katalog šňůrové keramiky v Čechách VIII. Mostecko. In: Praehistorica 20, Praha, 197 – 225.

Dobeš, M. – Zápotocký, M. 2013: Pozdní fáze kultury nálevkovitých pohárů v severozápadních Čechách: sídliště Brozany nad Ohří, Archeologické rozhledy 65, 451 – 503.

Dobeš, M. 1993: Katalog šňůrové keramiky v Čechách VII. Chomutovsko. In: Praehistorica 20, Praha, 175 – 185.

Dobeš, M. 1997: Brozany, okr. Litoměřice, Výzkumy v Čechách 1993 – 1995, 15.

Dobeš, M. 2000: Raně eneolitické nálezy z Valova. In: P. Čech – M. Dobeš (eds.), Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, Most, 59 – 66.

Dobeš, M. 2008: Kultura kulovitých amfor. In: E. Neustupný (ed.), Archeologie pravěkých Čech 4 – Eneolit, 115 – 122.

Ehrich, R. W. - Pleslová-Štiková, E. 1968: Homolka. An Eneolithic site in Bohemia. Academia, Praha.

Filip, J. 1948: Pravěké Československo. Praha.

Hájek, L. 1968: Kultura zvoncovitých pohárů v Čechách, Archeologické studijní materiály 5. Praha.

Jílková, E. 1957: Západní Čechy na počátku doby bronzové, Památky archeologické 48, 15 – 57.

John, J. 2010: Výšinné lokality středního eneolitu v západních Čechách – The Middle Eneolithic Hill – top Sites in West Bohemia, Opomíjená archeologie 1. Plzeň.

Kovářová, T. 2004: The spatial distribution of artefacts in Corded Ware graves. In: L. Šmejda – J. Turek (eds.): Spatial Analysis of Funerary Areas, 21 – 37. Plzeň.

Křišťuf, P. – Švejcár, O. 2013: Kontinuita pohřebních areálů: struktura a vývoj pohřebiště ve Velkých Žernosekách, Archeologické rozhledy 65, 599 – 617.

Křišťuf, P. 2004: Pohřebiště ve Velkých Žernosekách a problém KNP v Čechách, Otázky neolitu a eneolitu 2003, 287 – 294.

Křišťuf, P. 2005: Džbány českého eneolitu. Plzeň. Diplomová práce. Katedra archeologie FF ZČU v Plzni.

Křišťuf, P. 2009a: Časný eneolit v Čechách a jejich středoevropském okolí. Plzeň. Disertační práce. Katedra archeologie FF ZČU v Plzni.

Křišťuf, P. 2009b: The Protoeneolithic settlement of West and South Bohemia, Fines transire 18, 201 – 207.

Křišťuf, P. 2011: Pohřební ritus michelsberské kultury z hlediska sekundární manipulace se zemřelými, Acta archaeologica Opaviensia 4, 25 – 35.

Křišťuf, P. 2012: Nová radiokarbonová data z časného eneolitu v Čechách, Otázky neolitu a eneolitu 2012, 61 – 66.

Kuhn, T. S. 1997: Struktura vědeckých revolucí. Praha.

Lüning, J. 1968: Die Michelsberger Kultur. Ihre Funde in zeitlicher und räumlicher Gliederung, Bericht der Römisch-Grmanischen Kommission. Band 48, 1 – 350.

Lüning, J. 1976: Schussenried und Jordansmühl. In: H. Schwabedissen (ed.), Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa. Teil Vb, Böhlau Verlag: Köln – Wein, 122-187.

Matoušek, V. – Turek, J. 1998: Nález nádoby sídlištního typu šňůrové keramiky z vrchu Bacína (k. ú. Vinaře), Archeologické rozhledy 50, 359 – 374.

Metlička, M. 2000: Rovinné sídliště chamské kultury u Města Touškova v okr. Plzeň – sever, Sborník Miroslavu Buchvaldkovi, 155- 158.

Moucha, V. 1963: Eneolitické pohřebiště ve Velkých Žernosekách, Časopis Národního muzea 132, 125 – 136.

Moucha, V. 1978: Kultura se zvoncovitými poháry. In: R. Pleiner – A. Rybová (eds.): Pravěké dějiny Čech, 300 – 312. Praha, Academia.

Moucha, V. 2008: Doplnky k eponymnímu nálezu ze Siřemi v Severozápadních Čechách, Archeologie ve středních Čechách 12/1, 113 – 126.

Neustupný, J. – Neustupný, E. 1960: Nástin pravěkých dějin Československa, Sborník Národního muzea v Praze, řada A-Historie 14, 95 – 221.

Neustupný, E. - Vokolek, V. 1978: Michelsberská kultura. In: R. Pleiner – A. Rybová (eds.): Pravěké dějiny Čech, 245 – 247. Praha, Academia.

Neustupný, E. – Smrž, Z. 1989: Čachovice - pohřebiště kultury se šňůrovou keramikou a zvoncovitých pohárů - Čachovice - a Corded Ware and Bell Beaker cemetery, Památky archeologické 80/2, 282 – 383.

Neustupný, E. - Zápotocký, M. 2008: Badenská kultura ve středním eneolitu. In: E. Neustupný (ed.), Archeologie pravěkých Čech 4 – Eneolit, 89 – 95.

Neustupný, E. 1969: Absolute chronology of the Neolithic and Eneolithic periods in Central and South-East Europe II - Absolutní chronologie neolitu a eneolitu ve střední a jihovýchodní Evropě II, Archeologické rozhledy 21, 783-810.

Neustupný, E. 1972: Studium staršího eneolitu v Čechách: 1919 – 1968, Archeologické studijní materiály 10/1, 39 – 45.

- Neustupný, E. 1975: Paradigmata ve středoevropském neolitu a eneolitu – Paradigmata im mitteleuropäischen Neolithikum und Äneolithikum. Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity E 20 -21, 125 – 132.
- Neustupný, E. 1978: Kultura kulovitých amfor. In: R. Pleiner – A. Rybová (eds.): Pravěké dějiny Čech, 263 – 266. Praha, Academia.
- Neustupný, E. 1997: Šňůrová sídliště, kulturní normy a symboly, Archeologické rozhledy 49, 304 – 322.
- Neustupný, E. 2007: Vymezení archeologie. In: M. Kuna (ed.), Archeologie pravěkých Čech/1 – Pravěký svět a jeho poznání, 1 – 18.
- Neustupný, E. 2008a: Všeobecný přehled eneolitu. In: E. Neustupný (ed.), Archeologie pravěkých Čech/4 – Eneolit, Praha, 11 – 37.
- Neustupný, E. 2008b: Časný eneolit. In: E. Neustupný (ed.), Archeologie pravěkých Čech/4 – Eneolit, Praha, 38 – 59.
- Neustupný, E. 2008c: Základní charakteristika staršího eneolitu. In: E. Neustupný (ed.), Archeologie pravěkých Čech/4 – Eneolit, Praha, 60 - 61.
- Neustupný, E. 2008d: Základní charakteristika středního eneolitu. In: E. Neustupný (ed.), Archeologie pravěkých Čech/4 – Eneolit, Praha, 87 – 89.
- Neustupný, E. 2008e: Základní charakteristika mladšího eneolitu. In: E. Neustupný (ed.), Archeologie pravěkých Čech/4 – Eneolit, Praha, 123 - 124.
- Neustupný, E. 2008f: Kultura se šňůrovou keramikou. In: E. Neustupný (ed.), Archeologie pravěkých Čech/4 – Eneolit, Praha, 124 – 147.
- Novotný, B. 1950: Jordanovská skupina a jihovýchodní vlivy v českém neolitu, Obzor prehistorický 14/1, 163 – 260.
- Palliardy, J. 1914: Die relative Chronologie der jüngeren Steinzeit in Mähren. Wiener Prähistorische Zeitschrift 1, 256 – 277.

- Píč, J. L. 1899: Starožitnosti země české. Díl 1. – Svazek 1. Čechy předhistorické. Praha.
- Pleiner, R. – Rybová, A. (eds.) 1978: Praveké dějiny Čech. Praha.
- Pleinerová, I. 1980: Kultovní objekty z pozdní doby kamenné v Březně u Loun, Památky archeologické 71, 10 – 60.
- Pleslová, E. 1978a: Chamská kultura v Čechách. In: R. Pleiner – A. Rybová (eds.): Praveké dějiny Čech, 259 – 263. Praha, Academia.
- Pleslová, E. 1978b: Kultura kanelované keramiky v Čechách. In: R. Pleiner – A. Rybová (eds.): Praveké dějiny Čech, 247 – 253. Praha, Academia.
- Pleslová, E. 1978c: Řivnáčská kultura. In: R. Pleiner – A. Rybová (eds.): Praveké dějiny Čech, 253 – 259. Praha, Academia.
- Pleslová-Štiková, E. 1955: K problematice třídění českého eneolitu, Památky archeologické 46, 30 – 51.
- Pleslová-Štiková, E. 1972: Mladší eneolit, Archeologické studijní materiály 10/1, 51 – 61.
- Pleslová-Štiková, E. 1985: Makotřasy: A TRB site in Bohemia. In: Fontes archaeologici pragenses 17. Praha.
- Prostředník, J. 2001: Chamská kultura v Západních Čechách – Chamer Kultur in Westböhmen. Praehistorica 25 – 26, 7 – 177.
- Ratt, A. 1940: Funde der Schussenrieder Kultur von Wohlau, Kr. Podersam, Sudeta N. F. 1, 30 – 35.
- Stocký, A. 1926: Pravek země české I. Věk kamenný. Praha.
- Štorch, E. 1921: Praha v době předhistorické. Praveký člověk a jeho kultura. Praha.
- Turek, J. 1995: Sídlištní nálezy kultury se šňůrovou keramikou v Čechách: otázka charakteru hospodářství v závěru eneolitu, Archeologické rozhledy 47/1, 91 – 101.

Turek, J. 2005: Eneolit – pozdní doba kamenná. In: M. Lutovský – L. Smejtek (eds.), *Pravěká Praha*, 239 – 338.

Turek, J. 2006: Období zvoncovitých pohárů v Evropě, *Archeologie ve středních Čechách* 10, 275 – 368.

Turek, J. 2008a: Hrob kultury se šňůrovou keramikou a řivnáčské sídlištní objekty v Úholičkách (Okr. Praha – západ), *Archeologie ve středních Čechách* 12, 155 – 160.

Turek, J. 2008b: Kultura zvoncovitých pohárů. In: E. Neustupný (ed.), *Archeologie pravěkých Čech 4 – Eneolit*, 147 – 169.

Turek, J. 2012: Periferie fenoménu zvoncovitých pohárů, *Archeologie ve středních Čechách* 16, 183 – 193.

Vencel, S. 1994: K problému sídlišť kultur s keramikou šňůrovou - Some comments on the problem on the problem of Corded-Ware culture settlement sites, *Archeologické rozhledy* 46, 3 – 24.

Vocel, J. E. 1868: *Pravěk země české*. Praha. 1 – 17.

Zápotocký, M. – Černá, E. – Dobeš, M. 1989: Michelsberské nálezy ze severozápadních Čech, *Památky archeologické* 80/1, 30 – 58.

Zápotocký, M. – Dobeš, M. 2000: Sídliště kultury kulovitých amfor z Lovosic. K typologii keramiky KKA v severozápadních Čechách – Eine Siedlung der Kugelamphorenkultur in Lovosice. Zur Typologie der Keramik der Kugelamphorenkultur in Nordwestböhmen, *Památky archeologické* 91/1, 119 – 150.

Zápotocký, M. – Kudrnáč, J. 2008: Eneolitický sídlištní a pohřební areál v Klučově – „Na vrchu“ – příspěvek k periodizaci řivnáčské kultury, *Památky archeologické* 99, 35 – 92.

Zápotocký, M. – Zápotocká M. 2008: Kutná Hora – Denemark. Hradiště řivnáčské kultury (ca 3000 – 2800 př. Kr.), *Památky archeologické – Supplementum* 18, 7 – 419.

Zápotocký, M. 1956: Baalberská skupina v Čechách, *Archeologické rozhledy* 8, 539 – 563.

Zápotocký, M. 1958: Problém periodizace kultury nálevkovitých pohárů v Čechách a na Moravě, *Archeologické rozhledy* 10, 664 – 700.

Zápotocký, M. 1960: Příspěvky k poznání českého středního eneolitu, *Archeologické rozhledy* 12, 715 – 747.

Zápotocký, M. 2000: Cimburk und die Höhensiedlungen des des frühen und älteren Äneolithikums in Böhmen. In: *Památky archeologické - supplementum* 12. Praha.

Zápotocký, M. 2008a: Badenská a řivnáčská kultura v severozápadních Čechách – Die Badener und Řivnáč-Kultur in Nordwestböhmen, *Archeologické rozhledy* 60/3, 383 – 458.

Zápotocký, M. 2008b: Chamská kultura. In: E. Neustupný (ed.), *Archeologie pravěkých Čech 4 – Eneolit*, 110 – 115.

Zápotocký, M. 2008c: Kultura nálevkovitých pohárů ve starším eneolitu. In: E. Neustupný (ed.), *Archeologie pravěkých Čech 4 – Eneolit*, 61 – 81.

Zápotocký, M. 2008d: Nejstarší stupeň badenské kultury. In: E. Neustupný (ed.), *Archeologie pravěkých Čech 4 – Eneolit*, 83 – 86.

Zápotocký, M. 2008e: Řivnáčská kultura. In: E. Neustupný (ed.), *Archeologie pravěkých Čech 4 – Eneolit*, 95 – 110.

Internetové odkazy

Hádanka týdne č. 58 [cit. 24. 5. 2014] <<http://www.archeologienadosah.cz/hadanky/hadanka-tydne-c-58>>.

Josef Ladislav Píč (1847-1911) [cit. 24. 5. 2014] <<http://www.archeologienadosah.cz/o-archeologii/dejiny-oboru/osobnosti-ceske-archeologie/josef-ladislav-pic-1847-1911>>.

Osobnosti zrodu české archeology [cit. 24. 5. 2014] <<http://www.archeologienadosah.cz/o-archeologii/dejiny-oboru/osobnosti-ceske-archeologie/osobnosti-zrodu-ceske-archeologie>>.

Zprávy z vašeho region Plzeňsko [cit. 24. 5. 2014] <http://plzensky-kraj.5plus2.cz/neustupny-smysl-symbolu-nam-unika-dtt-/plzen.aspx?c=A131119_124113_ppd-plzen_50313>.

10 Přílohy

Absolutní chronologie před Kristem	Období	Kulturní skupiny
od 4500/4400	Časný eneolit	I. starší stupeň: pozdně lengyelské skupiny (Střešovice, Aichbühl, starší Jordanov) II. mladší stupeň: vyvinutý časný eneolit (mladší Jordanov/Jenštejn, Michelsberg s projevy Schussenriedu)
od 3800	Starší eneolit	kultura nálevkovitých pohárů (fáze baalberská, siřemská, salzmündská), nejstarší kultura badenská (Boleráz)
od 3350	Střední eneolit	kultury: česká badenská (fáze Lysolaje, Kamýk), bošácká, řivnáčská, chamská, kulovité amfory
od 2900/2800 od 2300/2200	Mladší eneolit	kultura se šňurovou keramikou kultura zvoncovitých pohárů

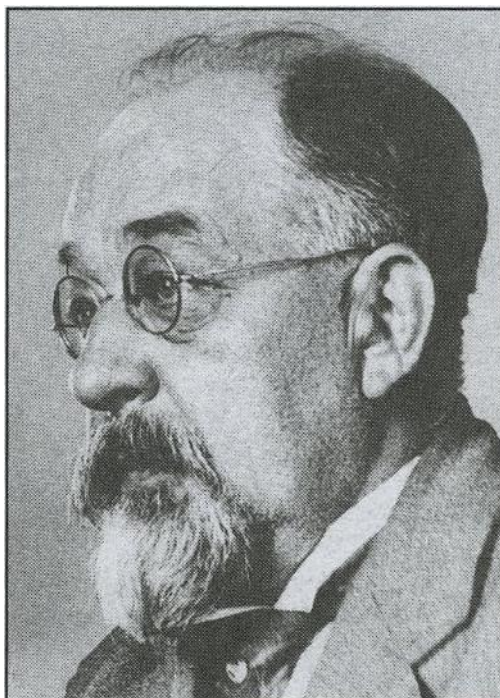
Tab. 1 - Základní periodizace eneolitu s absolutní chronologií (podle Neustupný 2008)

***Obr. 1 - Josef Ladislav Pič, prof. PhDr.
(podle Vělová 2012)***

***Obr. 2 - Jan Erazim Vocel, prof., dr. h. c.
(podle Mikešová 2012)***

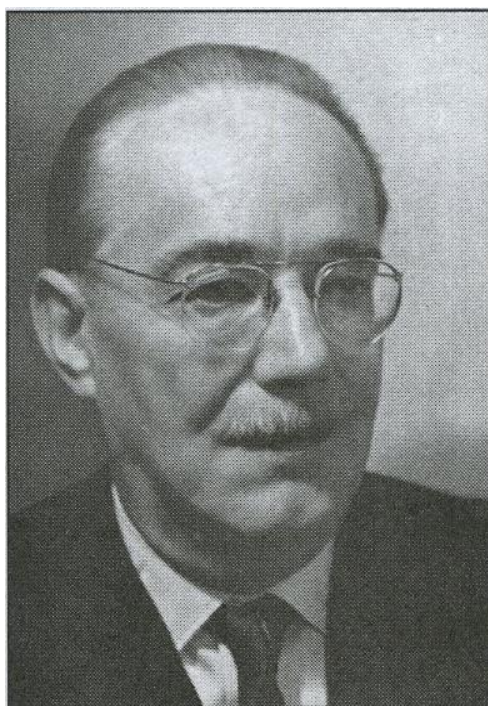
***Obr. 3 - Albin Stocký, prof. Ing. PhDr.
(podle Mikešová 2012)***

***Obr. 4 - Karel Buchtela
(podle Mikešová 2012)***

***Obr. 5 - Lubor Niederle, prof. PhDr.
(podle Mikešová 2012)***

***Obr. 6 - Jaroslav Böhm, doc. PhDr.
(podle Mikešová 2012)***

*Obr. 7 - Jan Filip, prof. PhDr. DrSc.
(podle Mikešová 2012)*

*Obr. 8 - Jiří Neustupný
(podle Mikešová 2013)*

*Obr. 9 - Evžen Neustupný, prof. PhDr., CSc.
(podle Sýkorová 2013)*